

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ
ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΙΣ Α' ΚΑΙ Β' ΠΑΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥΣ
ΔΙΑΣΚΕΨΕΙΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ*

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΜΑΝΙΚΑ
Ἐπιστημονικοῦ Συνεργάτου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Γ. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΛΗΣΗ ΤΗΣ
Β' ΠΑΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΑΣΚΕΨΕΩΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Τὸ ζήτημα τῆς ὀρθοδόξου παρουσίας καὶ συμμετοχῆς στὴ Β' Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι κατέλαβε κεντρικὴ θέση στὴν ὅλη προβληματικὴ τῶν μέχρι τότε ὑφισταμένων σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς, ἐντούτοις δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ λειτουργήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ὡς ἀφετηρία προωθήσεως τῶν σχέσεων αὐτῶν σὲ ἐπίπεδο δημιουργίας καταλλήλων συνθηκῶν καὶ προϋποθέσεων ἐνάρξεως, ἐνδεχομένως, θεολογικοῦ διαλόγου μὲ προοπτικὴ τὴν ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Καὶ τοῦτο γιατί, ὅπως κατεδείχθη ἀνωτέρω, μιὰ τέτοια συμμετοχὴ συνδέθηκε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἐκατέρωθεν κατ' ἀκρίβεια προβολὴ τῶν ἀμετακίνητων καὶ ἀλληλοαποκλειόμενων ἐκκλησιολογικῶν προϋποθέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἢ ἀντιπαράθεση τῶν ὁποίων καθιστοῦσε ὀξύτερες τὶς πάγιες δογματικῆς, κανονικῆς καὶ ἄλλες διαφορῆς τους. Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ ἐξαιτίας τῶν λόγων αὐτῶν ἐπιλεγέν ἀνώδυνο γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας —ὄχι ὅμως καὶ γιὰ ἐκείνη τῆς Ὁρθοδόξου— καθεστῶς τῶν παρατηρητῶν, ἐπέδρασε ἀποφασιστικὰ στὴν περαιτέρω ἐξέλιξη τῶν γεγονότων πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ. Σ' αὐτὸ συνέβαλε ὁπωσδήποτε καὶ ἡ προηγούμενη ἀποτυχία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας νὰ ἐμφανίσει ἐνιαῖο μέτωπο ἔναντι τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προσκλήσεως. Ὅταν λοιπὸν τὸ ἐπόμενο ἔτος ἡ πρόσκληση ἀνανεώθηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας περιόδου τῶν ἐργασιῶν τῆς Β' Βατικανέου Συνόδου (29 Σεπτεμβρίου 1963), τέθηκε ἐκ νέου ἐπὶ τάπητος, καὶ μὲ μεγαλύτερη ὀξύτητα αὐτῇ τῇ φορᾷ, τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν πάνω σὲ μιὰ συνεπέστερη πανορθόδοξο βάση καὶ προοπτικῇ.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 396 τοῦ προηγούμενου τεύχους.

Ὅμως, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἀπευθυνόμενη γιὰ δευτέρα φορά πρὸς τὴν Ὁρθόδοξο Ἀνατολή, δὲν μετέβαλε σὲ τίποτε τὴν τακτικὴ πού εἶχε ἐφαρμόσει καὶ κατὰ τὸ προηγούμενο ἔτος, παρὰ τὰ ἔντονα προβλήματα καὶ τὶς ἀντιδράσεις πού ἡ τακτικὴ αὐτὴ εἶχε δημιουργήσει στὸν ὀρθόδοξο χῶρο. Ἔτσι, ἀπέστειλε πάλι χωριστὲς προσκλήσεις στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν.

Ἡ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐκδηλωθεῖσα ἐμμονὴ καὶ ἔντονη ἐπιθυμία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐπιτύχει ὅσο τὸ δυνατὸ πλατύτερη συμμετοχὴ τῶν ὀρθόδοξων στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ⁶⁹, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἀρνητικὸ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία προηγούμενο τῆς διαφοροποιήσεως τῆς στάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, ὥθησαν τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα Α' νὰ κινηθῆ πρὸς τὴν κατεύθυνση παρακάμψεως τοῦ ζητήματος τῶν παρατηρητῶν, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀποδείχθηκε, ἐνεῖχε ἔντονο τὸν κίνδυνο διασπάσεως, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, τῆς ἐνότητας καὶ τῆς ὁμοφωνίας τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, καὶ νὰ ἀναζητήσῃ ἄλλους, ἀμεσότερους καὶ ἀποτελεσματικότερους τρόπους ἐπικοινωνίας μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία⁷⁰. Ἔτσι, μόλις ἔλαβε τὴ σχετικὴ προσκλητήρια ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν καρδινάλιο Α. Μπέα, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ συγκαλέσῃ μιὰ νέα Πανορθόδοξο Διάσκεψη στὴ Ρόδο⁷¹.

69. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς παρατηρητὲς πού παρακολούθησαν τὶς ἐργασίες τῆς πρώτης περιόδου τῆς συνόδου κατὰ τὴν διάρκεια δεξιώσεως πρὸς τιμὴν τους, ὁ πρόεδρος τῆς Γραμματείας γιὰ τὴν Ἐνότητα τῶν Χριστιανῶν, καρδινάλιος Α. Μπέα, ἐπεσήμανε τὸ «λυπηρὸν» γεγονός τῆς ἀπουσίας τῶν ὀρθόδοξων παρατηρητῶν, ἀνέφερε ὅτι «μεγάλες προσπάθειες κατεβλήθησαν ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς χωρὶς ἐντούτοις νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ὑπερπήδηση τῶν μεγάλων ἐμποδίων πού παρενεβάλλοντο» καὶ, τέλος, ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ καταβληθῆ προσπάθεια ὥστε οἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν νὰ μὴ ἐπιρροασθοῦν καὶ νὰ μὴ προσβληθοῦν «ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποτυχία». Βλ. *Observatoire Romano*, 18.10.1962, καὶ Π. Γρηγορίου, μνημ. ἔργ., σ. 88. Πρβλ. καὶ τὸ γράμμα τοῦ Α. Μπέα πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη (8 Ἰουλίου 1963), μὲ τὸ ὁποῖο διαβίβασε τὴν πρόσκληση τοῦ πάπα Παύλου ΣΤ' γιὰ ἀποστολὴ παρατηρητῶν, *T. A.*, σ. 74-75.

70. Βλ. τὸ ἀπαντητικὸ γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Α. Μπέα (22 Αὐγούστου 1963), ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται: «γνωρίζοντες σχετικῶς τῇ ὑμετέρᾳ φιλῆ Σεβασμιότητι, ὅτι τὸ περὶ οὗ πρόκειται ζήτημα μελετᾶται ἤδη ἐν τῇ παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν Παγχριστιανικῶν Ζητημάτων Ἐπιτροπῇ, καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ γράμματος αὐτῆς μέλλομεν ἀπαντῆσαι λίαν προσεχῶς, εὐχόμεθα ὀλοθύμως, ὑπὲρ προαγωγῆς τῶν καθαρῶν τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν πνεύματι Χριστοῦ καταβαλλομένων προσπαθειῶν πρὸς προσέγγισιν καὶ συνεργασίαν τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν...», *T. A.*, σ. 78-79.

71. Ἡ πρόταση γιὰ σύγκληση Πανορθόδοξου Διασκέψεως τέθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Παγχριστιανικῶν Ζητημάτων στὴν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου, πού συνῆλθε γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ θέμα μετὰ τὶς ἐφορτὲς τῆς 15ης Αὐγούστου 1963. Βλ. *E. Y.*, *La Conférence Panorthodoxe de Rhodes* (26-29 Septembre 1963), στὸ *Proche Orient Chrétien*, 13 (1963), σ. 260. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ἐδῶ, ὅτι, σύμφωνα μὲ μιὰ μαρτυρία τοῦ μητροπολίτου Ἀξώμης Μεθοδίου (μνημ. ἔργ., σ. 122.), ἡ Ἐκκλησία Σερβίας εἶχε παλαιότερα ζητήσῃ ἀπὸ τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες τὴ συγκρότηση συσκέψεως στὶς ἀρχές

'Αλλ' ἡ αἰφνίδια αὐτὴ πατριαρχικὴ πρωτοβουλία δὲν ἔγινε εὐθὺς ἐξ' ἀρχῆς θετικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησιῶν. Οἱ πρῶτες ἀρνητικὲς ἀπαντήσεις προῆλθαν ἀπὸ τὰ τρία πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα 'Αλεξανδρείας, 'Αντιοχείας καὶ 'Ιεροσολύμων, τὴν στάση τῶν ὁποίων ἀκολούθησε ἀμέσως καὶ ἡ 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος. "Ἐτσι, ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐξαγγελθείσας νέας Πανορθόδοξου Διασκέψεως καθίστατο ἐξ ἀρχῆς προβληματικὴ, μὲ ἀπρόβλεπτες ἐνδεχομένως συνέπειες γιὰ τὴν πανορθόδοξο ἐνότητα⁷².

'Η ἐκδηλωθεῖσα αὐτὴ διαφωνία στοὺς κόλπους τῆς 'Ορθόδοξου 'Εκκλησίας σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη στιγμή, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς πανορθόδοξου ἐνότητας καὶ ὁμοφωνίας παρουσιαζόταν ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἐπιτακτικὴ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς στάσεώς της ἐναντι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας, ἐπιβάλλει τὴν ἀναζήτηση τῶν πραγματικῶν αἰτίων ποὺ τὴν προκάλεσαν. 'Η ἀναζήτηση αὐτὴ πρέπει ἀναμφισβήτητα νὰ στραφῆ κυρίως πρὸς τὴν 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος, τῆς ὁποίας ἡ διαφωνία πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς πρὸς τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως τὴν ὀδήγησαν στὴν μὴ συμμετοχὴ της σ' αὐτή, καὶ ὅταν ἀκόμη τὰ τρία Πατριαρχεῖα ἐπέισθησαν, ἐπειτα ἀπὸ σειρά παρεμβάσεων⁷³, νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν πατριαρχικὴ πρόσκληση καὶ νὰ πάρουν τελικὰ μέρος στὴν ἐν λόγω Διάσκεψη.

Τὸ πρῶτο σημεῖο διαφωνίας ποὺ ἀνέκυψε μετὰξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος καὶ, ἀρχικά, τῶν τριῶν Πατριαρχείων, ἀφοροῦσε στὸ σκοπὸ τῆς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, ὅπως αὐτὸς καθορίστηκε ἐπίσημα στὸ προσκλητήριο τηλεγράφημα ποὺ ἀπεστάλη πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησιῶν, καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς ἐξῆς:

«Κατόπιν νέας προσκλήσεως Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας ἀποστολὴν 'Ορθοδόξων παρατηρητῶν δευτέρας περιόδου Βατικανοῦ, ἐκρίναμεν συνοδικῶς παρίσταται ἀνάγκη Πανορθόδοξου μελέτης ζητήματος τούτου. Δι' ὃ προτείνομεν κοινὴν σύσκεψιν ἐν Ρόδῳ πρῶτον δεκαήμερον προσεχοῦς Σεπτεμβρίου. Παρακαλοῦμεν ἀδελφικῶς περι-

Σεπτεμβρίου (1963;) στὸ Βελιγράδι, γιὰ νὰ ἀποφασισθῇ «ἐὰν πρέπει νὰ στείλουν παρατηρητὰς καὶ συγκεκριμένως, ἐὰν ἐκάστη ἢ πᾶσαι ὁμοῦ ὁμαδικὴν κοινὴν ἀντιπροσωπεῖαν». 'Απὸ αὐτὴ τὴ μαρτυρία, ποὺ περιέχεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀνωτέρω μητροπολίτου πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη ὑπὸ ἡμερομηνία 9 Φεβρουαρίου 1963, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ λήψη, ἐνδεχομένως, σχετικῶ γράμματος ἀπὸ τὴν 'Εκκλησία τῆς Σερβίας, συμπεραίνεται ὅτι ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἤδη ἐνημερωμένος γιὰ τὸ αἴτημα αὐτὸ τῆς Σερβικῆς 'Εκκλησίας.

72. Βλ. Σ. 'Α λ ε ξ ι ο υ, 'Εκκλησιαστικὰ γεγονότα 1963, 'Αθήναι 1964, σ. 93.

73. 'Ο μητροπολίτης 'Αργολίδος Χρυσόστομος ἀπεκάλυψε στὴ συνεδρία τῆς 15ης 'Οκτωβρίου 1963 τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς στάσεως τῶν τριῶν Πατριαρχείων ὀφειλόταν στὴν παρέμβαση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτὰ ἐξαρτῶνται οἰκονομικά. Βλ. Θ. Σ τ ρ ά γ α, 'Εκκλησίας 'Ελλάδος 'Ιστορία ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀφουδῶν, 1817-1967, τόμ. ΣΤ', 'Αθήναι 1980, σ. 4277.

σπούδαστον Μακαριότητα ἀποστείλῃ δύο ἀντιπροσώπους φιλοξενουμένους ἡμῖν εἰς αὐτήν. Σχετικαὶ λεπτομέρειαι καθορισθῆσονται διὰ γράμματος...»⁷⁴.

Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω κείμενο, ὡς μοναδικὸς σκοπὸς συγκλήσεως τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως τῆς Ρόδου προεβλήθη ἐπίσημα ἡ συζήτηση καὶ ἡ λήψη ἀποφάσεως στὸ θέμα ἀποστολῆς ἢ ἔχι ὀρθόδοξων παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνανέωση τῆς σχετικῆς προσκλήσεως ἐκ μέρους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Δεδομένου ὅμως, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ εἶχε ἀντιμετωπισθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καὶ οἱ θέσεις τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν εἶχαν ἐκφραστῆ συνοδικῶς, ἦταν καθ' ὅλα εὐλογία ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἀρχικὴ καὶ ἄμεσος ἀντίθεση τῶν τριῶν Πατριαρχείων πρὸς τὴν πατριαρχικὴ αὐτὴ πρωτοβουλία. Ἔτσι, δήλωσαν ὅτι δὲν θὰ συμμετεῖχαν στὴ Διάσκεψη, τὴν ὁποία θεωροῦσαν περιττή, «διότι ἔχουν εἰλημμένην ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀποστείλουν παρατηρητὰς εἰς τὸ Βατικανόν»⁷⁵.

Μὲ τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα ἀπορρίφθηκε ἡ πατριαρχικὴ πρόσκληση καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρυσόστομο Β' στὸ ἀπαντητικὸ τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, μὲ ἡμερομηνία 27 Αὐγούστου 1963:

«Ἀναφέρω ἀρμοδία ἀπάντησις Ὑμετέρας προτάσει Σύνοδος Ἱεραρχίας. Ἀτομικῶς κρίνω λελυμένον ἤδη ζήτημα ἀπ' ἀρχῆς ἀποφάσει Ἱεραρχίας ἀπόσχωμεν ἐπικοινωνίας. Κοινὴ δὲ γνώμη ἀπολύτως ἐπίσης ἐν ἀγανακτήσει ἀντίθετος. Σωτήριον μὴ δημιουργηθῆ τρίτος σάλος ἐν μόλις εἰρηνευσάσῃ ἡδὴ ἐλευθέρῃ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ»⁷⁶.

Τόσο οἱ ἀπάντησεις τῶν τριῶν Πατριαρχείων, ὅσο καὶ ἐκεῖνη τοῦ προκαθημένου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρονταν ἕμμεσα, πλὴν σαφῶς, στὸ ἀνακοινωθὲν τῆς Ἱεραρχίας Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πού ἐκδόθηκε τὸ προηγούμενο ἔτος σὲ ἀπάντησι τῆς πρώτης προσκλήσεως τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὸ ὁποῖο δὲν ἀποτελοῦσε ἀπλῶς ἀπόφασι μονομερῆ μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐξέφραζε —ὅπως ρητῶς ἀναφερόταν στὸ κείμενο— τίς ὁμόφωνες συνοδικὰς ἀποφάσεις ὄλων σχεδὸν τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐκτὸς βεβαίως τῆς Ρωσικῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ἀποτελοῦσε ἓνα κατ' ἐξοχὴν συνοδικὸ ἐγγράφο, πού διατύπωνε, σαφῶς καὶ κανονικῶς στὴν προκειμένη περίπτωσι, τὴ συνειδήσι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, δύνανται ἀβίαστα νὰ θεωρηθῆ ὡς περιβεβλημένο μὲ κανονικὸ πανορ-

74. Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἀπεστάλη στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν στίς 24 Αὐγούστου 1963. Βλ. Χρυσόστομο Β', Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, Τὰ Πραγματέα..., ὅπ. π., σ. 14.

75. Σ. Ἀλεξίου, ὅπ. π., σ. 93.

76. Χρυσόστομο Β', Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος..., ὅπ. π., σ. 14.

θόδοξο κύρος, δεσμεύον όλες τις 'Ορθόδοξες 'Εκκλησίες. 'Εξάλλου, ή κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐκδηλωθεῖσα ἄρνηση ἀποστολῆς ὀρθοδόξων παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, στηριζόταν σὲ ἀμετακίνητα κανονικά καὶ θεολογικά κριτήρια τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ τῆς ἐκκλησιολογικῆς παραδόσεως τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησιῶν, τὰ ὁποῖα κριθῆκε συνοδικῶς ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀποχρῶν λόγος νὰ παραμερισθοῦν ἀπὸ μιὰ κατ' ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία ἀπόφαση, ἐν ὅψει ὁποιασδήποτε σκοπιμότητας ποῦ θὰ ἐπέβαλλε τὴν ὀρθόδοξο συμμετοχὴ στὴν ἐν λόγω σύνοδο.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐπανεέλθουν οἱ 'Ορθόδοξες 'Εκκλησίες στὸ ζήτημα τῶν παρατηρητῶν, ἐκτὸς ἐὰν εἶχαν στὸ μεταξύ προκύψει σοβαροὶ λόγοι, ποῦ νὰ ἐπέβαλλαν τὴν ἀναθεώρηση τῆς πανορθοδόξου αὐτῆς ἀποφάσεως. Αὐτὸ θὰ συνέβαινε, φυσικά, ἂν εἶχαν παύσει νὰ ὑπάρχουν, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας, οἱ «διαφωνοῦσες ἀρχές» ποῦ εἶχαν ὑπαγορεύσει τὴν ἀρνητικὴ στάση τῶν 'Ορθοδόξων 'Εκκλησιῶν. Εἶχε ἄραγε δημιουργηθῆ τέτοια εὐνοϊκὴ προϋπόθεση, ὥστε νὰ ὑπαγορεύσει στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη τὴν ἀνάγκη καὶ τὴ σκοπιμότητα ἀναλήψεως μιᾶς πρωτοβουλίας, ἐπὶ πανορθοδόξου ἐπιπέδου, μὲ στόχο τὴν ἐπανεξέταση τῆς εἰλημμένης ἀποφάσεως, πάνω στὸ ἐπίκαιρο, ὅσο καὶ κλυτὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ (κυρίως γιὰ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ 'Εκκλησία) ζήτημα τῶν παρατηρητῶν; 'Εὰν ναί, αὐτὴ νομίζουμε ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ περιγράφεται σαφῶς στὴν πατριαρχικὴ πρόσκληση, τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε συγχρόνως νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴν αἰτιολογικὴ βάση γιὰ τὴν σύγκληση μιᾶς Πανορθοδόξου Διασκέψεως. 'Εκ τῶν ἀνωτέρω ὁμως συνάγεται, ὅτι ὡς κύρια καὶ μοναδικὴ αἰτία τῆς ἐκδηλωθεῖσας πατριαρχικῆς πρωτοβουλίας, ἄρα καὶ ὡς σκοπὸς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, δὲν ἀναφερόταν τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ 'Εκκλησία εἶχε ἀπλῶς ἀνανεώσει τὶς προσκλήσεις ἀποστολῆς παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, ἡ ὁποία ὁμως δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὰ τρία Πατριαρχεῖα καὶ τὴν 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος ὡς ἐπαρκῆς λόγος συγκλήσεως Πανορθοδόξου Διασκέψεως.

Δεδομένου ὁμως, ὅτι τὰ ἐν λόγω Πατριαρχεῖα στὴ συνέχεια, ὅπως ἀναφέρθηκε, «ἐπέισθησαν» νὰ ἀποδεχτοῦν τὴν πατριαρχικὴ πρόσκληση, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: ποιοὶ ἦσαν οἱ περαιτέρω οὐσιαστικοὶ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὴν 'Ορθόδοξο 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος νὰ ἐμμεῖνι, μόνη αὐτὴ, στὴν ἀρχικὴ ἄρνησή της, μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ μὴ πάρει τελικὰ μέρος στὴ Β' Πανορθόδοξο Διάσκεψη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπισύρει ἐναντίον της σειρά ἐπικριτικῶν σχολίων ἐκ μέρους τοῦ ὑπόλοιπου ὀρθοδόξου καὶ τοῦ ἑτεροδόξου χριστιανικοῦ κόσμου⁷⁷;

77. Βλ. καυστικότητα σχόλιο τοῦ 'Α. 'Ι. Κεραμίδα, 'Η συμμετοχὴ μας εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Ρόδου, 'Ενορία, 18 (1963), σ. 225-227, ὅπου ἡ στάση τῆς ἡγεσίας τῆς 'Εκ-

Γιὰ νὰ δοθῇ ἀντικειμενικὴ ἀπάντηση στὸ σοβαρὸ αὐτὸ ἐρώτημα, ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ λεπτομερῆς ἔκθεση καὶ ἀνάλυση τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν τῆς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ὀρθὴ ἐκτίμηση τῶν χειρισμῶν τοῦ θέματος ἐκ μέρους, τόσο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅσο καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ σωστὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγηση τῶν ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀναφεύμετων προβλημάτων ὡς πρὸς τὴν τηρηθεῖσα διαδικασία καὶ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ συγκλήσεως τῆς ἐν λόγω Διασκέψεως, θὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν αἰτιολόγηση —καὶ ὄχι τὴ δικαιολόγηση— τῆς ἀρνητικῆς στάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Καὶ αὐτό, γιατί ἡ παθολογία τῆς ὅλης διαδικασίας συγκλήσεως καὶ διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως ἀντανανκᾶ, ἀναπόφευκτα, στῆ γενικότερη λειτουργία τοῦ σχετικὰ νέου θεσμοῦ τῶν Πανορθοδόξων Διασκέψεων.

Ἐνα πρῶτο σοβαρὸ πρόβλημα, ποὺ ἀνέκυψε καὶ ποὺ ἀποτελέσει μιὰ ἀπὸ τίς κύριες αἰτίες ἀντιδράσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας κατὰ τῆς πατριαρχικῆς πρωτοβουλίας, ὑπῆρξε ἡ χρονικὴ στενότητα ὡς πρὸς τίς προθεσμίες. Πράγματι, ἡ πατριαρχικὴ πρόσκληση κοινοποιήθηκε πρὸς τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες στίς 24 Αὐγούστου 1963, δηλαδὴ μόλις δώδεκα ἡμέρες μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (8 Αὐγούστου 1963), ὅπου εἶχε παραστῆ στίς ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ ὀργανώθηκαν μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς χιλιετηρίδος τοῦ Ἁγίου Ὁρους⁷⁸. Ἡ δὲ σύγκληση τῆς Διασκέψεως ἀρχικὰ ὀρίστηκε, μετὰ τὴν ἀνωτέρω πατριαρχικὴ πρόσκληση, γιὰ τὸ «πρῶτον δεκαήμερον προσεχοῦς Σεπτεμβρίου». Τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβοῦσε μετὰ τῆς κοινοποιήσεως τῆς πατριαρχικῆς προσκλήσεως καὶ τῆς ἡμερομηνίας συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, ἔθετε αὐτομάτως γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἕνα πρῶτο σοβαρὸ πρόβλημα διοικητικῆς φύσεως, τὸ ὅποιο καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴ λήψη σχετικῆς ἀποφάσεως. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἰσχύουσα καταστατικὴ νομοθεσία, ἀρμόδια νὰ ἀποφασίσῃ πάνω σὲ θέματα διορθοδόξων καὶ διαχριστιανικῶν σχέσεων —καὶ τέτοιο ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἡ σύγκληση Πανορθοδόξου Διασκέψεως, καὶ μάλιστα πρὸς ἐξέταση θέματος ἀφορῶντος σχέσεις μετὰ ἑτερόδοξο Ἐκκλησία— ἦταν

κλήσιας τῆς Ἑλλάδος χαρακτηρίζεται «ἀκατανόητος καὶ ἐκπληκτικὴ», ὁ ἴδιος δὲ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ὡς ἀνάξιος (νὰ ἐξακολουθῇ νὰ εἶναι Προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας μας). Ὁ μητροπολίτης Ρόδου Σπυρίδων, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς οργανωτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Διασκέψεως, ἐχαρακτήρισε τὴν ἡγεσία τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας ὡς «μυωπάζουσαν», γι' αὐτὸ καὶ προκάλεσε τὴν ἄμεση ἀντίδραση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου (βλ. Χρυσόστομο Β'..., ὅπ. π., σ. 30). Βλ. ἐπίσης σχόλιο στὴν ἐφημ. Τὸ Βῆμα, 20.9.1963. Πρβλ. καὶ Ε. Υ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 262.

78. Γιὰ τίς ἐκδηλώσεις αὐτὲς βλ. στὴν Ἐκκλησία, 40(1963), σ. 335-421. Σ. Ἀλεξίου, ὅπ. π., σ. 50-76. Irénikon, 36 (1963), σ. 390-402.

ἀποκλειστικά ή 'Ιερά Σύνοδος τής 'Ιεραρχίας. Αὐτή ὅμως ἦταν ἀδύνατο νά συγκληθῆ σέ κανονική συνεδρία πρὶν ἀπὸ τὴν 1η 'Οκτωβρίου, σύμφωνα μὲ τὸν ἰσχύοντα Καταστατικὸ Χάρτη⁷⁹. Κατὰ συνέπεια, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι οὐσιαστικοὶ λόγοι διαφωνίας μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς πρὸς τὸν προταθέντα σκοπὸ συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, ὁ 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν δὲν εἶχε ἐκ τοῦ νόμου τὴ δυνατότητα ἀναλήψεως τῆς εὐθύνης νά πάρει μόνος του ὀριστικὴ ἀπόφαση πάνω σ' ἓνα τόσο σοβαρὸ θέμα.

'Επιπλέον ὅμως, ἡ ἐξαιτίας τοῦ περιορισμένου χρόνου ἀδυναμία συγκλήσεως τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου τῆς 'Ιεραρχίας στεροῦσε ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος καὶ τὴ δυνατότητα ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων, ἔγκαιρης καὶ υπεύθυνης ἐνημερώσεως τῶν μελῶν της καὶ τὴν κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἔγκυρη καὶ ἀντικειμενικὴ ἔκφραση τῆς συνειδήσεως τοῦ πληρώματος τῆς 'Εκκλησίας πάνω σ' ἓνα θέμα εὐρυτέρου διορθοδόξου καὶ διεκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως ἦταν ἡ σύγκληση Πανορθοδόξου Διασκέψεως καὶ ἡ λήψη ἀποφάσεων γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ 'Εκκλησία.

Πρὸ τῆς δημιουργηθείσας καταστάσεως, ὁ 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν συνεκάλεσε, στὶς 4 Σεπτεμβρίου, σὲ ἔκτακτη σύσκεψη τοὺς εὐρισκόμενους στὴν 'Αθήνα συνοδικοὺς ἀρχιερεῖς, μὲ σκοπὸ νά τοὺς συμβουλευθῆ ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Πλὴν ὅμως καμμιά ἀπόφαση δὲν ἐλήφθη, γιὰτὶ ὅλοι ἀποφάνθηκαν ὅτι μόνη ἀρμόδια νά ἀπαντήσῃ στὸ ζήτημα αὐτὸ ἦταν ἀποκλειστικά ἡ 'Ιερά Σύνοδος⁸⁰. Συγχρόνως προέβη στὴν ἐνέργεια πού, κατὰ τὴν ἐκτίμησή του, ἐφαίνετο ὡς ἡ μόνη δυνατὴ νά ἐξασφαλίσῃ κατ' ἀρχὴν τὶς ἀπόψεις τῆς 'Ιεραρχίας: ἀπέστειλε τὴν ἐπομένῃ τηλεγράφημα πρὸς ὅλους τοὺς συνοδικοὺς ἱεράρχες τῆς 'Ελλάδος, μὲ τὸ ὁποῖο τοὺς ἐνημέρωνε γιὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς πα-

79. Βλ. τὸ ἰσχύον τότε Διάταγμα τοῦ 1959 «περὶ συνθέσεως, συγκλήσεως, λειτουργίας καὶ ἀρμοδιότητος τῆς 'Ι. Συνόδου τῆς 'Ιεραρχίας...», τοῦ Β α ρ ν ἄ β α Τ ζ ω ρ τ ζ ἄ τ ο υ, Μητροπολίτου Κίτρους, 'Η Καταστατικὴ Νομοθεσία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἐν 'Αθήναις 1967, σ. 317. "Ἄλλωστε, καὶ ἡ ἔκτακτη σύγκληση τῆς 'Ιεραρχίας καθίστατο ἀδύνατη, ἀφοῦ ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ νόμο διαδικασία δὲν μπορούσε νά ὀλοκληρωθῆ μέσα στὸ χρονικὸ διάστημα τῶν ἐλάχιστων ἡμερῶν πού ἔθετε ἡ ἐξαγγελία συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει ἐπίσης νά ληφθῆ ὑπ' ὄψη καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ διοικητικὰ ὄργανα τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος εἶχαν διακόψει τὶς ἐργασίες τους μὲλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα, καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ μητροπολίτες εἶχαν ἐπιστρέψῃ στὶς ἐπαρχίες τους.

80. 'Η σύσκεψη πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ συμμετοχὴ ἑπτὰ ἀρχιερέων, τῶν ἐξῆς: τοῦ 'Αρχιεπισκόπου, τῶν Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας Γεωργίου, Σπάρτης Κυπριανοῦ, 'Ηλείας Γερμανοῦ, Δημητριάδος Δαμασκηνοῦ, Κοζάνης Διονυσίου καὶ Κίτρους Βαρνάβα. Οἱ μητροπολίτες 'Ελασσῶνος 'Ιάκωβος καὶ Δράμας Φίλιππος δὲν προσῆλθαν στὴ σύσκεψη αὐτή, γιὰτὶ τὴ θεώρησαν ἀναρμόδια καὶ ἄσκοπη. Βλ. Σ. 'Α λ ε ξ ἰ ο υ, ὅπ. π., σ. 95.

τριαρχικῆς πρωτοβουλίας καὶ τὴ μέχρι τότε γνωστοποιηθεῖσα ἀρνητικὴ ἀπάντηση τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ ζητοῦσε τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμη τους⁸¹. Οἱ ἀπαντήσεις τῶν ἱεραρχῶν ὑπῆρξαν σχεδὸν στὸ σύνολό τους — πλὴν δύο — ἀρνητικῆς⁸².

Στὸ μεταξὺ διάστημα ὅμως, εἶχε παρεμβληθῆ καὶ ὁ πολιτικὸς παράγων, ὁ ὁποῖος κατέστησε περισσότερο πολὺπλοκα τὰ πράγματα, συμβάλλοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀκόμη περισσότερο στὴ σύγχυση καὶ στὸν ἀποπροσανατολισμὸ τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅπου εἶχε περιέλθει ἑξαιτίας τῆς σχεδὸν τελείας ἐλλείψεως συγκεκριμένων πληροφοριῶν ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἡ παρέμβαση τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἐδηλώθηκε ἀρχικὰ κατὰ τῆς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐγκυμονοῦσε σοβαρότατος πολιτικὸς καὶ ἐθνικὸς κινδύνος. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀναπτύσσονταν σὲ μακροσκελὲς ἔγγραφο πὺ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν τότε Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Π. Πιπινέλη στίς 29 Αὐγούστου 1963, πλὴν ὅμως ἀπεστάλη στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν στίς 5 Σεπτεμβρίου⁸³. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ τῆς τροπῆς πὺ ἔπαιρναν τὰ πράγματα καὶ τῆς μετατοπίσεως τοῦ κέντρου βάρους τῶν προβαλλομένων κριτηρίων γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, στὸν καθαρὰ πολιτικὸ. Ἡ διαφορὰ ἡμερομηνίας πὺ προκύπτει

81. Τὸ μὲ ἡμερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1963 τηλεγράφημα αὐτὸ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐπιμένει συγκροτῆση συνέδριον Ἀντιπροσώπων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐν Ρόδῳ. Θέματα ἀποστολῆν Βατικανὸν ἐκπροσώπων καὶ ἰδιαιτέρως διορθόδοξον Ἐπιτροπὴν Βατικανὸν δι' ἑναρξιν διαλόγου διὰ τὴν ἐνότητα Ἐκκλησιῶν. Κυβέρνησις ἀντίθετος κατ' ἀρχάς, ἤδη ὑπαναχωρεῖ ἐνδίδουσα προτάσεις Πατριάρχου. Ἀδυνατοῦ οὔσης Συνόδου Ἱεραρχίας μέχρι δωδεκάτης Σεπτεμβρίου ὀρισθείσης ἡμέρας Συνεδρίου Ρόδου καὶ πρὸ κινδύνου ἀπευκταίων, παρακαλοῦμεν γνωματεῦσατε δι' ἐπείγοντος τηλεγραφήματος, ἵνα προληφθῶσιν ἀποφάσεις ἀντίθετοι θέσμια καὶ παραδόσεις Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Μέχρι τοῦδε ἀρνητικῶς ἀπεφάνθησαν Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων πλὴν Κύπρου. Περιπτώσει ἐπιμονῆς Πατριάρχου, ἐρωτῶμεν ἂν πρέπει ἀπαιτήσωμεν Κυβέρνησιν ἀποκλεισθῆ τοιοῦτον συνέδριον ἐν Ἑλληνικῷ ἐδάφει. Ἀναμένομεν ἐναγωνίως». Χ ρ υ σ ο σ τ ὄ μ ο υ Β', ὅπ. π., σ. 15. Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, ὅπ. π., σ. 4240. Σ. Ἀ λ ε ξ ἰ ο υ, ὅπ. π., σ. 96.

82. Σύμφωνα μὲ μαρτυρία τους, κατὰ τὴ συνεδρία τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1963 τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας, οἱ ἱεράρχες πὺ ἀπάντησαν ὑπὲρ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴ Διάσκεψη τῆς Ρόδου καὶ ὑπὲρ τῆς ἀποστολῆς παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, ἦσαν οἱ ἐξῆς: Πρεβέζης Στυλιανὸς καὶ Κερκύρας Μεθόδιος. Ὁ Φθιώτιδος Δαμασκηνὸς ἐπρότεινε, ἀντίθετα, ἔκτακτο σύγκληση τῆς Ἱεραρχίας γιὰ τὶς 19 Σεπτεμβρίου 1963. Βλ. Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, ὅπ. π., σ. 4265-4266, 4270, 4274. Ἔς σημεῖω ἡ τέλος, ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κατακρίθηκε ἐντονότατα γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ «ἀγωνιάδου» αὐτοῦ τηλεγραφήματος, τὸ περιχόμενον τοῦ ὁποῖου προδιέθεσε, ὅπως ὑποστηρίχθηκε, τοὺς ἱεράρχες στὴν ἀρνητικὴ ἀπάντησή τους. Βλ. παρόμοιες κρίσεις, Σ. Ἀ λ ε ξ ἰ ο υ, ὅπ. π., σ. 96. Ἄ. Ἰ. Κ ε ρ α μ ἰ δ α, ὅπ. π., σ. 227.

83. Βλ. τὸ ἔγγραφο αὐτὸ στὸν Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, ὅπ. π., σ. 4238-4239.

μεταξύ συντάξεως τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν καὶ ἀποστολῆς τοῦ στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν, ἀποκαλύπτει, ὅτι ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ χρησιμοποιοῖ τὶς ἐλληνικὲς πολιτικὲς ἀρχές ὡς μέσο μεταπίσεως τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε κατορθώσει νὰ μεταπίσει τὶς ἴδιες, ἐπικαλούμενος πρὸς τοῦτο «τὸ γενικώτερον συμφέρον τῆς Ὀρθοδοξίας», τὸ ὁποῖο ἐπέβαλλε «ἵνα αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι συσκεφθῶσιν ἅπασαι ἐπὶ τοῦ σοβαροῦ τούτου θέματος καὶ μὴ ἀφεθῆ ἡ πρωτοβουλία εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Μόσχας»⁸⁴. Μόνον ἔτσι ἐξηγεῖται ἄλλωστε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι στὸ ἴδιο αὐτὸ ἐγγράφῳ ὁ Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, ἐπικαλούμενος τοὺς ἴδιους πολιτικούς καὶ ἐθνικούς λόγους, παρότρυνε στὴ συνέχεια τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν νὰ ἀπαντήσῃ θετικὰ στὴν πατριαρχικὴ πρόσκληση⁸⁵. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ἐξέφρασε καὶ πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τὴν ἐκ τοῦ νόμου ἀδυναμία του νὰ πάρει, μόνος αὐτός, μιὰ τόσο σημαντικὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία ἦταν τῆς ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Ἱεραρχίας, καὶ τὸν ἐνημέρωσε ὅτι ἤδη ἐζήτησε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος τηλεγραφικῶς τὴ γνώμη τῶν ἱεραρχῶν⁸⁶.

Τὴν ἴδια ἡμέρα ὅμως (5-9-1963) ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔλαβε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ ἓνα ὑπηρεσιακὸ σημείωμα, προερχόμενο ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπὸ του στὴν Κωνσταντινούπολη. Σ' αὐτὸ ὁ συντάκτης του ἀνέλυε καὶ πάλι τοὺς ἐθνικούς καὶ πολιτικούς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔκρινε, ὅτι ἐπιβαλλόταν ἀπὸ πολιτικῆς σκοπιᾶς νὰ ματαιωθῆ πρὸς τὸ παρὸν ἡ σύγκληση τῆς Διασκέψεως καὶ παράλληλα νὰ περιορισθοῦν οἱ ἐκδηλώσεις «οἰκουμενικῆς δράσεως τοῦ Πατριαρχείου καὶ νέας προσεγγίσεως τούτου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Παραπετάσματος»⁸⁷. Πέρα ὅμως τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἐκτιμήσεων, ποὺ ὅπως δὴποτε ἐπέτειναν τὴν ἤδη δημιουργηθεῖσα σύγχυση, τὸ σημείωμα αὐτὸ παρεῖχε καὶ μιὰ σημαντικώτατη, ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς, πληροφορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ πατριαρχικὴ πρόταση γιὰ τὴ Διάσκεψη εἶχε ἤδη συναντήσῃ ἰσχυρότατες ἀντιδράσεις καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἱεράρχες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Παραθέτομε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα αὐτοῦσιο, γιὰτὶ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου:

«Κατὰ συνεδρίασιν Συνόδου, Μητροπολίτης Σάρδεων ὡς Πρό-

84. Αὐτόθι, σ. 4239.

85. Βλ. αὐτόθι. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι κατὰ τὴν τακτικὴν συνεδρία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας, τὸν Ὀκτώβριον 1963, ὅπου τὸ ὅλο θέμα συζητήθηκε σὲ βάθος καὶ κατατέθηκαν καὶ τὰ σχετικὰ ἐγγραφα, ὁ μητροπολίτης Ἐλευθερουπόλεως Ἀμβρόσιος ἔκαμε τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ἡγεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «ἐξηπατήθη» ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀρχές, καί, ἐμμέσως, ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην. Αὐτόθι, σ. 4264.

86. Βλ. τὸ σχετικὸ ἐγγράφῳ μὲ ἡμερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1963, Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, ὕπ. π., σ. 4239.

87. Αὐτόθι, σ. 4240-4241. Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ Β', μνημ. ἔργ., σ. 15-16.

εδρος Διαχριστιανικῆς Ἐπιτροπῆς εἰσηγήθη μὴ ἀποστολὴν παρατηρη-
τῶν, ἐλλείπει δὲ χρόνου συνεννόησεως δι' ἀλληλογραφίας καὶ κατόπιν
δεσμεύσεων ἀναληφθεισῶν Ἁγίων Ὁρος σύγκλησιν Ἐπιτροπῆς Ρό-
δου, ὡς λύσιν ἐσχάτης ἀνάγκης. Εἰς δευτερόν μέρος εἰσηγήσεως ἀντε-
τέθη μερὶς Συνοδικῶν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς Μητροπολίτην Χαλδίας, κρί-
νασα περιττὴν σύγκλησιν Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς, ἐφ' ὅσον Φανάριον
δὲν προϋτίθετο ἀλλάξῃ στάσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπικινδύνον. Προκαθήμενος
ἐζήτησε ψῆφον μόνον ἐπὶ συγκλήσεως Ἐπιτροπῆς, θέματος κατ' ἀρ-
χὴν στάσεως Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀναβαλλομένου δι' ἄλλην
συνεδρίασιν. Πρότασις αὕτη προεκάλεσε σάλον ἐν Συνόδῳ. Κατεπολε-
μήθη δὲ σφόδρα ὑπὸ Χαλδίας, Νεοκαισαρείας, Ἰκονίου καὶ Σάρδεων,
τελικῶς ὅμως ἐνεκρίθη διὰ μικρᾶς πλειοψηφίας, ἀπεφασίσθη δὲ σύγκλη-
σις Ἐπιτροπῆς»⁸⁸.

Οἱ πληροφορίες αὐτές, γιὰ τὴν ὀξύτατη ἀντίδραση τῆς πατριαρχικῆς
Συνόδου —οἱ μοναδικές ἄλλωστε ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς πληροφορίες
σχετικὰ μὲ τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως—, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἀντικρουό-
μενες ἐκτιμήσεις τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι
ἐπηρέασαν ἀποφασιστικὰ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν
κατεύθυνση τῆς ἀρνητικῆς στάσεώς της. Ἔτσι, κατὰ τὴν ἑκτακτὴ συνεδρία
τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1963, ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος, «συνελοῦσα... ἵνα
ἐξετάσῃ τὸ θέμα Παρατηρητῶν εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὴν δημιουρ-
γίαν μονίμου Ὁρθοδόξου Γραμματείας παρὰ τῷ Βατικανῷ, ἀπεφάσισε: 1.
Ὅπως ἀπορρίψῃ ἀμφοτέρω κατὰ παλαιὰν καὶ πρόσφατον ὁμόφωνον τῆς Σε-
πτῆς Ἱεραρχίας ἀπόφασιν. 2. Ὅπως ὅμιλος ἐκ Συνοδικῶν Ἀρχιερέων Ἐπι-
τροπὴ μεταβῆ παρὰ τῷ κ. Προέδρῳ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀξιώσῃ παρ' αὐτοῦ
τὴν ματαίωσιν τοῦ Συνεδρίου τῆς Ρόδου ὡς ὀλεθρίου Ὁρθοδόξως καὶ Ἐθني-
κῶς...»⁸⁹.

Στὴ λήψη τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς συνέβαλαν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνα-
φερθέντων λόγων, καὶ δύο ἀκόμη σημαντικὰ στοιχεῖα: α) ἡ προηγουμένως
γνωστοποιηθεῖσα ἀρνητικὴ ἀπάντηση τῶν μελῶν τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας
στὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, καὶ β) τὸ γεγονός ὅτι μέχρι
τῆς ἡμέρας ἐκείνης δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπιτευχθῆ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς πολι-

88. Αὐτόθι. Βλ. καὶ Ἁ. Πανώτη, Εἰρηνοποιοί, μνημ. ἔργ., σ. 111, ἀλλ' ὑπὸ
διαφορετικῆ ἐκτίμησι.

89. Ἐκκλησία, 40 (1963), σ. 467. Βλ. καὶ Σ. Ἀλεξίου, ὅπ. π., σ. 96. Ἀκολού-
θως, σὲ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως, τὴν ἴδια ἡμέρα ἐπισκέφθηκε τὸν πρωθυπουργὸ
συνοδικὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες: Ἀργολίδος Χρυσόστομο, Δη-
μητριάδος Δαμασκηνὸ καὶ Σπάρτης Κυπριανό. Στις 11 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε
ἐπίσης συνάντηση μεταξὺ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος
ἀρνήθηκε νὰ προβῆ σὲ ἐνέργεια ματαίωσεως τῆς Διασκέψεως. Αὐτόθι, σ. 96-98.

τείας ἐπιχειρηθεῖσα μεταστροφή τῆς στάσεως τῶν τριῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας⁹⁰, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων.

Ἡ ἀπόφαση αὐτῆ τοῦ συνόλου τῆς ἐλληνικῆς ἱεραρχίας, πού στῆ συγκεκριμένη περίπτωση ἐξέφραζε τὴ συνείδηση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅσο καὶ ἂν θεωρήθηκε πρωτοφανῆς καὶ διασπαστικὴ τῆς ἐνότητας τῆς Ὀρθοδοξίας, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἔκφραση ἐντονης ἀντιδράσεως κατὰ τῆς διαδικασίας πού ἀκολουθοῦσε ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως, ἡ ὁποία χαρακτηριζόταν ἀπὸ τέλεια σχεδὸν ἔλλειψη πνεύματος συνεργασίας καὶ ἐπαρκoῦς ἐνημερώσεως, κυρίως ὡς πρὸς τοὺς πραγματικοὺς λόγους πού ὑπαγόρευαν τὴν ἀνάγκη συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως. Τὰ στενότερα χρονικὰ περιθώρια πού τέθηκαν μεταξύ τῆς ἀναγγελίας καὶ τῆς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν ἀνεπίτρεπτη ἀνάμειξη τοῦ πολιτικοῦ παράγοντα σὲ βάρος τῆς ἐπιβαλλομένης κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀνέτρεπαν στὴν πράξη τὴν κανονικὴ ἐκκλησιαστικὴ διαδικασία προετοιμασίας καὶ διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως, ὅπως αὐτὴ εἶχε καθιερωθῆ ἀπὸ τὴν Ἀ' Πανορθόδοξο Διάσκεψη τῆς Ρόδου. Ἡ ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη αὐτῆς τῆς ὀρθῆς διαδικασίας ἀπετέλεσε ἀναμφισβήτητα καὶ τὴν κύρια αἰτιολογικὴ βάση τῶν ἀντιδράσεων πού σημειώθηκαν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἡ ἠγεσία βρέθηκε αὐτομάτως μπροστὰ σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀναπάντητα ἐρωτήματα καταλυτικῆς σημασίας γιὰ τὴ συμμετοχὴ της στὴ Διάσκεψη.

Τὸ κυριώτερο στοιχεῖο τῆς παθολογίας τῆς διαδικασίας πού ἐφάρμοσε ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Β' Πανορθόδοξου Διασκέψεως ἦταν, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν ἐπιδειχθεῖσα ἀνεξήγητη βιασύνη, ἡ σχεδὸν τέλεια ἔλλειψη ἐπισήμου ἐνημερώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους του ὡς πρὸς τὸν πραγματικὸ σκοπὸ συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως. Αὐτὸ σήμαινε ὅτι δὲν εἶχε κοινοποιηθῆ καὶ δὲν εἶχε ἐπίσημα ἀνταλλαγῆ καμμία συζήτηση καὶ προσυνηνότηση πάνω στὰ θέματα ἡμερησίας διατάξεως τῆς Διασκέψεως. Καὶ τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα πού δημιουργήθηκε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς στὴν ἠγεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ πού δὲν ἔτυχε ἐπισήμου ἀπαντήσεως ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἦταν: Τί ἐπρόκειτο ἀκριβῶς νὰ συζητηθῆ στὴ Ρόδο; Ἡ ἀπόλυτη μυστικότητα μὲ τὴν ὁποία ἐκάλυπτε τὴν ἐπιζητούμενη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης,

90. Τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας πῆρε ὀριστικὴ ἀπόφαση νὰ συμμετάσχει στὴ Διάσκεψη τῆς Ρόδου, μόλις στίς 22 Σεπτεμβρίου 1963, ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ σύσκεψη τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν εὐρισκομένων στὴν Ἀθήνα ἐπισκόπων τοῦ Πατριαρχείου. Βλ. ἐφημ. Μεσημβρινή, 23.9.1963, καὶ Ε. Υ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 262.

σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὶς ἐπαναλαμβανόμενες πιέσεις, ποὺ ἀσκοῦσε διὰ τῆς πολιτικῆς ὁδοῦ στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νὰ λάβει μέρος στὴ Διάσκεψη, μετέτρεψαν προοδευτικὰ τὴ σύγχυση σὲ ἔντονη δυσaréσκεια. Ἡ δυσaréσκεια αὐτὴ ἐκδηλώθηκε ἀκόμη πιὸ ἔντονα ὅταν, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι στὸ προσκλητήριο τηλεγράφημα τῆς 24ης Αὐγούστου 1963 ὀριζόταν ὡς μοναδικὸ θέμα τῆς ἡμερησίας διατάξεως ἢ συζήτησης καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, ἥδη εἶχε ἀρχίσει νὰ διαφαίνεται —καὶ νὰ ἀναγράφεται στὸν τύπο— ὅτι ὁ πραγματικὸς σκοπὸς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως ἦταν νὰ συζητηθῆ πατριαρχικὴ πρωτοβουλία γιὰ πρόταση ἐνάρξεως διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία⁹¹. Πλὴν ὅμως, ἐπὶ ἐνός τόσο σημαντικοῦ θέματος —ὅπως δὴποτε σημαντικότερου ἐκείνου τῶν παρατηρητῶν— ἀπολύτως καμμία ἐνημέρωση καὶ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων δὲν εἶχε προηγηθῆ μέχρι τὴ στιγμή ἐκείνη, διὰ τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ, μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

Ἀντίθετα, μὲ ἓνα τηλεγράφημα ποὺ ἀπέστειλε ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης στὶς 12 Σεπτεμβρίου 1963 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, ζητοῦσε ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχὲς νὰ «ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ ὑποδείξωσιν αὐτῷ καταλλήλως ἀνάγκη ἀποστολῆς ταχύτερον δυνατὸν, εἰς Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον δύο ἢ τριῶν ἐξ Ἱεραρχῶν Ἑλλάδος, ὅπως διαφωτισθῶσιν ἐνταῦθα ἐπὶ σκοποῦ συγκαλουμένης ἐν Ρόδῳ Πανορθοδόξου συσκέψεως καὶ μεταφέρωσι τοῦτο εἰς Προκαθήμενον καὶ Ἱεραρχίαν Ἑλλάδος καὶ οὕτω διαλυθῆ δημιουργηθεῖσα, ὡς μὴ ὠφελε, παρεξήγησις παραποιῶσα ἀλήθειαν πραγμάτων»⁹². Ὅπως δὴποτε, τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ μήνυμα ἀπεκάλυπτε ὅτι τὸ ζήτημα τῶν παρατηρητῶν, ποὺ μνημονευόταν στὸ προσκλητήριο τηλεγράφημα, δὲν ἀποτελοῦσε τὸ μοναδικό, ἀλλ' οὔτε κἀν τὸ κύριο θέμα τῆς ἡμερησίας διατάξεως τῆς συγκαλουμένης Διασκέψεως. Παράλληλα ὅμως δὲν παρείχετο καὶ καμμία διευκρίνιση ἢ στοιχειώδης ἐνημέρωση

91. Βλ. Σ. Ἀλεξίου, ὅπ. π., σ. 95. Ἐνδεικτικὸ τῆς δημιουργηθείσας συγχύσεως ὡς πρὸς τὸ θέμα ποὺ θὰ συνεζητεῖτο στὴ Διάσκεψη εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι στὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν πρὸς τὰ μέλη τῆς Ἱεραρχίας (βλ. σημ. 81), καθὼς ἐπίσης καὶ στὴν ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς 9ης Σεπτεμβρίου, γινόταν ἀναφορὰ σὲ πρόταση τοῦ Πατριάρχου γιὰ δημιουργία διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς ἢ ἀμονίμου ὀρθοδόξου Γραμματείας παρὰ τῷ Βατικανῷ) γιὰ ἐναρξὴ διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ἀντίθετα, ὁ ἴδιος ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, σὲ συνέντευξη ποὺ εἶχε δώσει σὲ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Ρόδο ὅταν εὑρισκόταν στὴν Ἑλλάδα, εἶχε ἀνακοινώσει τὴ δημιουργία, μὲ κοινὴ ἀπόφαση τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, μονίμου Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς μὲ ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῶν προβλημάτων ποὺ ἐνδιέφεραν τὸ χριστιανικὸ κόσμον καὶ τὴν προώθηση τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν. Βλ. Ἰὸ Βῆμα, 11.7.1963, Ἐλευθερία, 11.7.1964 καὶ Proche Orient Chrétien, 13 (1963), σ. 197-198.

92. Βλ. Χρυσόστομου Β', μνημ. ἔργ., σ. 16.

διά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὸ τὶ ἀκριβῶς ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῆ στὴ Ρόδο.

Δύο ἄμεσες ἐπαφές πού πραγματοποιήθηκαν στὶς ἀμέσως ἐπόμενες ἡμέρες μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν, κατέδειξαν τὴν ἐμμονὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου στὴν τακτικὴ τῆς μὴ ἐνημερώσεως. Ἡ πρώτη ἐπαφὴ ἀφορᾶ μιὰ παρατεταμένη τηλεφωνικὴ συνομιλία μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, πού πραγματοποιήθηκε στὶς 12 Σεπτεμβρίου 1963. Κατ' αὐτὴν ὁ Πατριάρχης, ἀπαντώντας σὲ σχετικὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, εἶπε: «ζητεῖτε νὰ μάθητε λεπτομερείας, εἶναι μυστικά, καὶ οὔτε προφορικῶς οὔτε γραπτῶς δύναμαι νὰ Σᾶς ἀναπτύξω... τὸ μυστικὸν θὰ τὸ μάθετε ἐν Ρόδῳ... νὰ εἴσθε βέβαιοι ὅτι θὰ γράψετε νέαν ἱστορίαν εἰς τὸ ἐνεργητικόν Σας»⁹³. Ἡ δευτέρη ἐπαφὴ πραγματοποιήθηκε μεταξύ τῆς πατριαρχικῆς ἀντιπροσωπίας, πού ἤδη βρισκόταν στὴν Ἀθήνα, καὶ συνοδικῆς ἐπιτροπῆς μητροπολιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στὶς 17 Σεπτεμβρίου⁹⁴. Στὴ συνάντηση αὐτὴ κατεβλήθησαν ἀπεγνωσμένες προσπάθειες ἀπὸ τοὺς πατριαρχικοὺς ἀντιπροσώπους νὰ μεταπείσουν τοὺς ἔλληνας μητροπολίτες —καὶ δι' αὐτῶν τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος— πάνω στὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς παρατηρητῶν στὴ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, καθὼς καὶ τῆς συμμετοχῆς στὴ Διάσκεψή τῆς Ρόδου, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρουν τίποτε ἀπολύτως γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον συζητήσεως σ' αὐτὴ τοῦ θέματος προτάσεως στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία γιὰ ἐναρξὴ διαλόγου ἢ συγκροτήσεως διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτό⁹⁵.

Ἡ ἐξαιτίας τῆς ἀπολύτου αὐτῆς μυστικότητος παντελῆς ἔλλειψη ἐπισημοῦ ἐνημερώσεως, ὡς πρὸς τὸν πραγματικὸ σκοπὸ συγκλήσεως τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὶς ἐξωδίκως καὶ ἀνεπισήμως κυκλοφοροῦσες φῆμες, ὅτι τὸ κεντρικὸ θέμα πρὸς συζήτηση ἀφοροῦσε τὸν

93. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόδοση τῆς συνομιλίας ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία βλ. Χρυσόστομου Β'..., ὅπ. π., σ. 16-17, καὶ Θ. Στράγκα, ὅπ. π., σ. 4241-4242.

94. Ἡ συνάντηση αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἔπειτα ἀπὸ «θερμὴν παράκλησιν Ἱεραρχῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου... ἐνταλαμμένων πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου», οἱ ὁποιοὶ ἦσαν: ὁ Ἡλιουπόλεως Μελίτων, ὁ Μύρων Χρυσόστομος καὶ ὁ Φιλαδελφείας Ἰάκωβος. Τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς ἦσαν: ὁ Σπάρτης Κυπριανός, ὁ Ἐλευθερουπόλεως Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ἀργολίδος Χρυσόστομος (βλ. Χρυσόστομου Β', Μητροπολίτου Ἀργολίδος, Ψευδωνικά, Ἀθῆναι 1964, σ. 56-57). Αὐτοὶ μετέβησαν στὴ συνέχεια καὶ στὴν Κων/πολη.

95. Βλ. αὐτόθι, σ. 57. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ μητροπολίτες τοῦ Πατριαρχείου εἶχαν καὶ δύο ἀκόμη συναντήσεις, μὲ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὶς 23 Σεπτεμβρίου, καὶ μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν στὶς 24 τοῦ ἴδιου μήνα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχουν νὰ τοὺς μεταπείσουν. Βλ. Μεσημβρινή, 24.9.1963 καὶ Ε. Ὑ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 262.

διάλογο μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, χωρὶς ἐν τούτοις ἡ ἐξαιρετικὰ βεβιασμένη ἀναγγελία καὶ σύγκληση τῆς Διασκέψεως νὰ ἀφήνει περιθώρια ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων καὶ ἐπαρκοῦς προετοιμασίας ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐπὶ ἐνὸς κατ' ἐξοχὴν σημαντικοῦ θέματος ὅπως αὐτό, ὀδήγησαν τὴν ἡγεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν τελικὴ ἐκτίμηση, ὅτι, ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ἡ συμμετοχὴ τῆς στὴν ἐν λόγω Διάσκεψη ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατη. Συγχρόνως ὅμως, καὶ ἡ ὅλη διαδικασία ποὺ ἐφαρμόστηκε ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κατὰ τὸ βραχύτατο χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε μεταξὺ τῆς ἀναγγελίας καὶ τῆς συγκλήσεως τῆς Διασκέψεως θεωρήθηκε ὡς τελείως ἀντίθετη πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ ἐπεκράτησαν κατὰ τὴ σύγκληση τῆς Α' Πανορθόδοξου Διασκέψεως.

Μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἐκτιμήσεις, ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος, ποὺ συνεκλήθη ἐκτάκτως στίς 17 Σεπτεμβρίου 1963, ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀντιπροσωπίας ἐκ τριῶν μητροπολιτῶν, μὲ σκοπὸ νὰ ἐκθέσουν ἀπευθείας πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη τοὺς λόγους τῆς ἀρνήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ συμμετάσχει στὴ Διάσκεψη καὶ νὰ ἐνημερωθοῦν ἀκριβέστερα γιὰ τὸ ὅλο θέμα⁹⁶. Συγχρόνως συνέταξε καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, στὴν ὁποία ἐκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴν ἀρνητικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τονίζονταν καὶ τὰ ἑξῆς:

«...Καὶ ἐν πρώτοις ἡ ἀδελφότης τῶν Ἱεραρχῶν, τῶν συγκροτούντων τὴν Ἱεράν Σύνοδον, κατεδίκασεν ὁμοφώνως τὸν ἕξω πάσης Κανονικῆς δεοντολογίας τρόπον, δι' οὗ ἐπιδιώκεται ἡ συγκρότησις τοῦ περὶ οὗ πρόκειται Διορθόδοξου Συνεδρίου, κωλυμένη ἐκ τῶν Ἱ. Κανόνων νὰ ἀναγνωρίσῃ μονοκρατορίαν, εἰς οἰονδήποτε τῶν Πρωτοκαθέδρων Ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ τοιαῦται πρωτοβουλίαί, οὔσαι ἐξουθενωτικαὶ τοῦ κύρους τῶν ἐπὶ μέρους Αὐτοκεφάλων Ἀγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐν Χριστῷ Συνεπισκόπων ἀδελφῶν, κατεργάζονται, παρὰ βραχύ, τὴν διάβρωσιν Αὐτῶν, ὡς συντελοῦσαι εἰς τὴν ἀπίσχανσιν τῆς μεταξὺ τῶν Ἐπισκόπων συμψυχίας. Καὶ ἐνῶ ἐξ ἐνὸς ὀμιλοῦμεν ἀσκόπως περὶ ἐνώσεως τῶν ἀπανταχοῦ τῆς Οἰκουμένης χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξ ἐτέρου δρέπομεν βέβαιον καρπὸν, τῶν τοιούτων ἀβασανίστων καὶ ἀκαταστρώτων ἐνεργειῶν τὴν χαλάρωσιν τῆς μεταξὺ τῶν ὁμοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐνότητος, καὶ τὸ δεινότερον πάντων, τὸν θανάσιμον σκανδαλισμὸν τοῦ εὐσεβοῦς πληρώματος τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν...»⁹⁷.

96. Σ. Ἀλεξίου, ὅπ. π., σ. 97. Χρυσόστομου Β'..., ὅπ. π., σ. 17-20. Θ. Στράγκα, ὅπ. π., σ. 4285-4287.

97. Χρυσόστομου Β'..., ὅπ. π., σ. 19. Θ. Στράγκα..., ὅπ. π., σ. 4286. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ κοινοποιήθηκε καὶ σ' ὅλους τοὺς ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1239 ἐγκύκλιο τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1963.

Πρὸ τῆς ἀφίξεως ὅμως τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπίας στὴν Κωνσταντινούπολη (20 Σεπτεμβρίου 1963), ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου, ἔπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ Πατριάρχου, ἀποφάσισε τὴν ὀριστικὴ ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως στὶς 26 Σεπτεμβρίου⁹⁸. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ κοινοποιήθηκε στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος τηλεγραφικῶς στὶς 23 Σεπτεμβρίου, τὴν ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπίας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁹⁹.

Κατὰ τὶς συζητήσεις πού ἔγιναν στὴν Κωνσταντινούπολη, μεταξὺ τῶν ἐλλήνων ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, κατ' ἀρχὴν διατυπώθηκε τὸ παράπονο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «διὰ τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν, ὅτι ἐκείθεν ὅ,τι ἀποφασισθῆ μάς ἔρχεται ἐδῶ ἔτοιμον, χωρὶς νὰ τυγχάνῃ καὶ τῆς ἐντεῦθεν βασάνου»¹⁰⁰. Τὸ σημαντικότερο ὅμως κατὰ τὶς συζητήσεις αὐτές, ὑπῆρξε τὸ γεγονός, ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀνεκοίνωσε ἐπίσημα τὸν πραγματικὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ἀπεφάσισε τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως — ἄρα καὶ τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς ἡμερησίας διατάξεως — πού ἦταν ἡ συζήτηση τῆς προτάσεώς του γιὰ διάλογο μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ὄχι ἐκεῖνο τῶν παρατηρητῶν. Ἡ ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπία τότε ὑπεστήριξε, ὅτι γιὰ ἓνα τόσο σημαντικὸ θέμα ἔπρεπε νὰ εἶχε προηγηθῆ σοβαρὴ προετοιμασία, ἐνημέρωση καὶ ἀνταλλαγὴ γραμμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα νὰ ἐρωτοῦντο οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες «ἐὰν δέχονται τὴν νέαν αὐτὴν πρότασιν Σας, περὶ ἐνάρξεως διαλόγου, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν καὶ διὰ μεγαλύτερα ζητήματα αἱ Ἐκκλησίαι συνεννοοῦντο διὰ γραμμάτων»¹⁰¹. Πρὸ τῆς ἀναγγελίας ὅμως, ὅτι ἤδη εἶχε ληφθῆ συνοδικὴ ἀπόφαση, πού ὀριζε ἀμετάκλητα τὴ σύγκληση τῆς Διασκέψεως γιὰ τὶς 26 Σεπτεμβρίου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπίας, οἱ ἔλληνες ἱεράρχες «ἔμειναν ἐμβρόντητοι» καὶ αἰσθάνθησαν «δυσφορίαν δικαίαν, διότι ἐνῶ ὁ Πατριάρχης εἶχεν ἐπιμόνωσ παρακαλέσει τὴν Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀποστείλῃ ἐκπροσώπους

98. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἐλήφθη στὶς 19 Σεπτεμβρίου καὶ ὑπαγορεύθηκε πιθανότατα ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ Πατριάρχου νὰ ρυθμισθῆ ἀμετάκλητα τὸ θέμα αὐτό, ὥστε νὰ μὴ ἀποτελέσει ἀντικείμενο συζητήσεων μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπία, μὲ κίνδυνον ἀναβολῆς τῆς Διασκέψεως, καὶ τοῦτο γιὰτὶ ὁ Πατριάρχης ἤθελε νὰ ληφθοῦν οἱ ἀποφάσεις τῆς Διασκέψεως ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς δευτέρας περιόδου τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (29 Σεπτεμβρίου). Ἀνάλογη κρίση βλ. Ε. Ὑ., *La Conférence...*, ὅπ. π., σ. 262, καὶ Χ ρ υ σ ο σ τ ὄ μ ο υ, *Μητροπολίτου Ἀργολίδος, Ψευδωνικά*, ὅπ. π., σ. 59.

99. Βλ. τὸ σχετικὸ τηλεγράφημα στοῦ Χ ρ υ σ ο σ τ ὄ μ ο υ Β'..., ὅπ. π., σ. 21. 100. Αὐτόθι, σ. 25.

101. Τὸ περιεχόμενον τῶν συζητήσεων αὐτῶν κατεγράφη ἀπὸ τὸ μέλος τῆς ἀντιπροσωπίας μητροπολίτη Ἀργολίδος Χρυσόστομο στὸ βιβλίον του *Ψευδωνικά*, ὅπ. π., σ. 57-59. Βλ. ἐπίσης καὶ σχετικὴ ἔκθεσή του πρὸς τὴ Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο τῆς 26ης Σεπτεμβρίου (Χ ρ υ σ ο σ τ ὄ μ ο υ Β'..., ὅπ. π., σ. 21-25), καθὼς ἐπίσης καὶ στὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς 15ης Σεπτεμβρίου (βλ. Θ. Σ τ ρ ά γ α α..., ὅπ. π., σ. 4259-4262 καὶ 4275-4278).

Της εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ συζητήσουν μετ' Ἐκείνου τὸ θέμα τῆς ἐν Ρόδῳ διασκέψεως... ὁ Παναγιώτατος, παρὰ πᾶσαν δεοντολογίαν, εἶχε σπεύσει δύο ἡμέρας, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ, νὰ ἀποστείλῃ τὰ προσκλητήρια τηλεγραφήματα εἰς τὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας»¹⁰².

Ἡ ἀντιπροσωπία τῶν ἐλλήνων ἱεραρχῶν ἐπέστρεψε ἀπρακτῆ στὴν Ἀθήνα στὶς 24 Σεπτεμβρίου. Στὶς 26 συνεκλήθη ἐκ νέου ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος, πρὸς τὴν ὁποία ἔγινε λεπτομερὴς ἔκθεσις τῶν συζητήσεων πού ἔλαβαν χώρα στὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἡ Σύνοδος αὐτὴ ἐπανέλαβε τὴν ἐμμονὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν προηγούμενη ἀπόφασί της¹⁰³ καὶ παρέπεμψε τὸ θέμα τοῦ διαλόγου μετ' ἡ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς συζήτησιν στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας, πού θὰ συνεκαλεῖτο κανονικὰ τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1963. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων εἶχε καταδειχθῆ ὅτι οὐσιαστικὰ εἶχε καταστῆ ἀδύνατη ὁποιαδήποτε μεταβολὴ τῆς στάσεώς της, δεδομένου μάλιστα, ὅτι τὴν προηγουμένη τῆς συγκλήσεως τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῶς Συνόδου (δηλ. στὶς 25 Σεπτεμβρίου) οἱ ἀντιπροσωπίες τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν εἶχαν ἤδη ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα¹⁰⁴ γιὰ τὴ Ρόδο, ὅπου ἄρχιζαν οἱ ἐργασίες τῆς Διασκέψεως¹⁰⁵.

Οἱ ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς «κλειστῆς» αὐτῆς διαδικασίας, πού ἐφαρμό-

102. Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ, Μητροπολίτου Ἀργολίδος, ὅπ. π., σ. 58.

103. Βλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ Β'..., ὅπ. π., σ. 24-25. Ε. Ὑ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 262. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ἐψήφισαν οἱ μητροπολίτες Δημοτηριάδος Δαμασκηνὸς καὶ Ἐλευθερουπόλεως Ἀμβρόσιος, ὑποστηρίζαντες τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴ Διάσκεψιν, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή (βλ. Σ. Ἄ λ ε ξ ί ο υ, ὅπ. π., σ. 98-99, Μεσημβρινή, 27.9.1963). Συγκεκριμένα, ὁ Ἐλευθερουπόλεως Ἀμβρόσιος, ἀφοῦ ἐχαρακτήρησε ὡς «στίγμα» στὴν Ἱστορίαν τὴν ἀπόφασιν τῆς Δ.Ι.Σ. τῆς 9ης Σεπτεμβρίου, «τὴν ἐνέργειαν δηλαδὴ τῶν δεόντων ὅπως ἀπαγορευθῆ ἡ ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους σύσκεψιν», ἐπρότεινε κυρίως γιὰ λόγους διασώσεως τοῦ κύρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, τὴν ἀποστολὴν ἔστω καὶ ἐνὸς ἱεράρχου στὴ Ρόδο. Δὲν παρέλειψε ὅμως νὰ τονίσει, κατὰ τὴν ἀγόρευσίν του στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς 15ης Ὀκτωβρίου, ὅτι «ἀναρμόδιον παράγοντες θέλουν νὰ λαμβάνουν θέσιν εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, παρασύροντες ἡμᾶς εἰς πράξεις, τὰς ὁποίας ἡ Ἱστορία θὰ καταλογίσῃ εἰς βάρος ἡμῶν». Βλ. τὴν ἀγόρευσίν του, στὸν Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α..., ὅπ. π., σ. 4264-4265.

104. Στὴν Ἀθήναν τὰ μέλη τῶν ὀρθοδόξων ἀντιπροσωπιῶν ἔγιναν δεκτὰ στὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρον ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος σὲ ἐγκάρδια προσφώνησίν του ἀνέλυσε τοὺς λόγους τῆς μὴ συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴ Διάσκεψιν. Βλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ Β'..., ὅπ. π., σ. 26-28.

105. Στὴ Διάσκεψιν ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ συμμετάσχει ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μετ' ἐκπρόσωπὸν της τὸν τότε κοσμητόρα, καθηγητὴ Βασίλειον Ἰωαννίδην. Ἐπίσης ἔλαβαν μέρος, ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, οἱ καθηγητὲς Βασίλειος Βέλλας, τότε Γενικὸς Γραμματέας Ὁρησκειμάτων, καὶ Ἀμίλιας Ἀλιβιζάτος, τότε Βασιλικὸς Ἐπίτροπος στὴν Ἱερὰ Σύνοδο. Ε. Ὑ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 262-263.

στηκε μέχρι τέλους από τον Οικουμενικό Πατριάρχη και, όπως αποδείχθηκε, επαγίδευσε ουσιαστικά την 'Εκκλησία της 'Ελλάδος στη λήψη της αρνητικής απόφασής της, έγιναν έντονα αισθητές και κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των εργασιών της Διασκέψεως. Ήδη, εϋθύς εξ αρχής εκδηλώθηκε σοβαρή διαφωνία μεταξύ των αντιπροσώπων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των άλλων 'Ορθόδοξων 'Εκκλησιών, όταν άρχισε να συζητείται ο καταρτισμός των θεμάτων της ήμερησίας διατάξεως. Οί πατριαρχικοί αντιπρόσωποι επεχείρησαν να περιορίσουν τις συζητήσεις της Διασκέψεως μόνο στο θέμα της πατριαρχικής προτάσεως για έναρξη διαλόγου με τη Ρωμαιοκαθολική 'Εκκλησία, και να καταργήσουν ή, τουλάχιστον, να ώθήσουν στο περιθώριο εκείνο της αποστολής ή όχι παρατηρητών στη Σύνοδο του Βατικανού¹⁰⁶. 'Η προσπάθεια αυτή προσέκρουσε στην έντονα αντίδραση των αντιπροσώπων κυρίως της Ρωσίας και της Ρουμανίας, οί όποιοι ύπεστήριξαν, ότι τέτοιο θέμα δέν αναγραφόταν στις πατριαρχικές προσκλήσεις, τó άκουαν για πρώτη φορά, και ότι ήσαν έξουσιοδοτημένοι από τις 'Ιερές Συνόδους των 'Εκκλησιών τους να συζητήσουν μόνο τó θέμα της αποστολής παρατηρητών. Στις πολύωρες συζητήσεις που έπακολούθησαν, ή έμμομη των δύο πλευρών ένικδύνευσε να έπιφέρει οριστική ρήξη και να όδηγήσει τη Διάσκεψη σε πλήρη άποτυχία, πριν ακόμη άρχίσουν οί εργασίες της. Τελικά την τελευταία στιγμή άπεφεύχθη μιá τόσο δυσάρεστη τροπή, όταν οί αντιπρόσωποι του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπέχωρησαν, άποδεχθέντες τη συμβιβαστική λύση που έ πρότεινε ή ρωσική αντιπροσωπία, σύμφωνα με την όποία κατά τη συζήτηση του θέματος των παρατηρητών θά άποφασίζόταν να άφεθούν οί 'Ορθόδοξες 'Εκκλησίες έλεύθερες να ένεργήσουν χωριστά ή κάθε μιá, και άμέσως μετά να συζητηθί τó θέμα του διαλόγου¹⁰⁷.

'Η θεαματική αυτή μετατόπιση του κέντρου βάρους από τó θέμα των παρατηρητών σ' εκείνο της προτάσεως για έναρξη διαλόγου με τη Ρωμαιοκαθολική 'Εκκλησία, που έπιβλήθηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στην ήμερήσια διάταξη της Διασκέψεως κατά τον τρόπο που αναφέρθηκε πιο πάνω¹⁰⁸, άποτυπώθηκε άναπόφευκτα και στο κείμενο της τελικής άποφασεως, ή όποία διαμορφώθηκε ως έξής:

106. Βλ. αναλυτικά για τις εκδηλωθεϊσες αυτές διαφωνίες, Archevêque Basile (Krivochéine), La deuxième Conférence Panorthodoxe à l'île de Rhodes (26-29 Septembre 1963), στο Messenger, 12 (1964), σ. 14-15. Βλ. έπίσης Σ. 'Αλεξίου, όπ. π., σ. 102-103.

107. Archevêque Basile (Krivochéine), όπ. π., σ. 15.

108. 'Ο ρώσος 'Αρχιεπίσκοπος Βασίλειος Krivochéine, στον άπολογισμό που έκαμε των πεπραγμένων της Διασκέψεως, στην όποία συμμετέσχε ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπίας, παρετήρησε μεταξύ άλλων, ότι ήταν αέσφαλμένο και άπαράδεκτο να γνωστοποιηθί στις 'Εκκλησίες ή άπόφαση συγκλήσεως μιás διασκέψεως την τελευταία στιγμή και χωρίς προηγούμενη συμφωνία στο πρόγραμμα εργασιών...». Αύτόθι, σ. 24.

«Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον θέμα, καίτοι αἱ Ἀντιπροσωπεῖαι τῶν μετεχουσῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ πλειονότητα ἐξέφρασαν τὰς ὑπαρχούσας ἐν τῷ θεματι ἀντιρρήσεις, ἐν τούτοις ἐγένετο ὁμοφώνως ἀποδεκτὸν ὅπως ἐκάστη τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐν τῷ εἰδικῷ τούτῳ θεματι ἐνεργήσῃ ἀδεσμεύτως. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου θέματος προκειμένου, ἤτοι περὶ τῆς προτεινομένης ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐνάρξεως διαλόγου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐπὶ ἴσοις ὅροις, τοῦτο ἐγένετο ὁμοφώνως ἀποδεκτὸν ὑπὸ πασῶν τῶν Ὁρθοδόξων ἀντιπροσωπεῶν, ὠρίσθη δὲ ὅπως ὑποβληθῇ τοῦτο ὡς ἀπόφασις τῆς Α. Θ. Π. τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ καὶ τοῖς λοιποῖς Μακαριωτάτοις Ἀρχηγοῖς τῶν ἐπὶ μέρους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἐφαρμογὴν»¹⁰⁹.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα προκύπτει σαφῶς, ὅτι τόσο ἡ πορεία τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως, ὅσο καὶ ἡ τελικὴ ἀπόφασί της, κατέδειξαν τὴν ὁρθότητα τῶν ἀντιρρήσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὴν παθολογία τῆς διαδικασίας πού τηρήθηκε κατὰ τὴ σύγκλησίν της καὶ ἔθεσαν ἐπὶ τάπητος τὸ σοβαρότατο πρόβλημα τῆς τελείας ἐλλείψεως οὐσιαστικῆς καὶ μονίμου ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν¹¹⁰. Εἰδικότερα, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ παντελὴς ἔλλειψη ἐνημερώσεως ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὡς πρὸς τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι τοῦ ὑπαγόρευσαν τὴν τόσο αἰφνίδια ἀνάληψή μιᾶς τόσο σημαντικῆς πρωτοβουλίας, καθιστοῦσε γιὰ τὴν ἡγεσία καὶ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀναπάντητα μιὰ σειρὰ ἀπὸ οὐσιώδη ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀναγκαίων θεολογικῶν, κανονικῶν, ἀλλὰ καὶ σοβαρῶν πρακτικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴ διεξαγωγὴ καὶ ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ διαλόγου¹¹¹.

109. Βλ. Ἡ ἐν Ρόδῳ Πανορθόδοξος Σύσκεψις, Ἐκκλησία, 40 (1963), σ. 516. Σ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, ὅπ. π., σ. 106-107. Ε. Υ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 271.

110. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς ἀπουσίας ἐνημερώσεως καὶ ἐπικοινωνίας, τὸ ὅποιο, ὅπως ἀναπτύχθηκε πρὸς τὸ πᾶν, ἀποτελέσει καὶ τὸν καταλύτη στὴς ἀντιδράσεις καὶ στὴ δυσανεξία τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔγινε τὸ ἀντικείμενο συζητήσεως καὶ μετὰ τὸ Πατριάρχου καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπίας, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή της στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου συμφωνήθηκε νὰ συσταθῇ κοινὴ Ἐπιτροπὴ «ἐκ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν πρὸς κοινὴν ἀντιμετώπισιν τῶν θεμάτων αὐτῶν». Βλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ὅ μ ο υ Β'..., μνημ. ἔργ., σ. 25. Πλὴν ὅμως, οὐδέποτε καθ' ὅλη τὴ διάρκειά της διεξαγωγῆς τοῦ λεγόμενου «διαλόγου τῆς ἀγάπης» δὲν συστάθηκε τέτοια ἐπιτροπὴ. Ἐπίσης ὑποστηρίχθηκε καὶ ἡ ἀποψη, ὅτι «αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ὀργανώσεως καὶ προετοιμασίας... πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀπουσία, στοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐνὸς κεντρικοῦ πανορθοδόξου συντονιστικοῦ ὀργάνου, τὸ ὅποιο θὰ ἀσχολεῖτο μὲ ὅλα τὰ προβλήματα πού ἀφοροῦν τὴν Ὁρθοδοξία στὸ σύνολό της καὶ ὅπου ὅλες οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες θὰ ἀντεπροσωπεύοντο». *Arch evêque Basile (Krivochéine)*, ὅπ. π., σ. 24-25.

111. Ὁ καθ. Ν. Νήσιώτης, Ἡ Γ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ρόδου, Ὁρθό-

Ἡ σημαντικότερη ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς συνδεόταν στενὰ μὲ τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ, ἀπὸ τὴν τελικὴ ἔκβαση τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτοῦσε ἀπόλυτα τὴ δυνατότητα ἐνάρξεως θεολογικοῦ διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Τοῦτο ἀποδεικνύει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ἀμείωτο ἐνδιαφέρον τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κύκλων τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὶς ἐξελίξεις ποὺ σημειώνονταν καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου αὐτῆς. Ἔτσι, ἡ ἐντύπωση ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς πρώτης περιόδου, δὲν ὑπῆρξε εὐνοϊκὴ ὡς πρὸς τὶς προοπτικὲς δημιουργίας κλίματος κάποιας οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς τῆς στάσεως τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς Ὁρθόδοξου. Ὁ καθηγητὴς 'Ι. Καρμίρης πολὺ εὐστοχα παρατήρησε, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, κατὰ τὴ συζήτηση τῶν «σχημάτων» περὶ Ἐκκλησίας καὶ περὶ Ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, «δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ προβῆ εἰς σημαντικώτερας φιλενωτικὰς πρωτοβουλίας, καθιστώντας δυνατὸν τὸν μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ μὴ ρωμαιοκαθολικῶν διάλογον, ἀλλὰ τουναντίον καὶ ἐν ἄλλοις μὲν, ἰδίως δὲ ἐν τοῖς ἐπιμάχοις λατινικοῖς δόγμασι περὶ παπικοῦ πρωτείου καὶ ἀλαθῆτου ἐκινήθη ἐν τοῖς πλαισίοις καὶ ἐθεολόγησε διὰ τῶν κατηγοριῶν σκέψεως τοῦ λατινικοῦ Σχολαστικισμοῦ»¹¹².

Δεδομένου δέ, ὅτι τὰ «σχήματα» αὐτὰ παραπέμφθηκαν νὰ συζητηθοῦν διεξοδικότερα κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῆς συνόδου —τῆς ὁποίας, σημειωτέον, ἡ προγραμματισθεῖσα σύγκληση γιὰ τὶς 29 Σεπτεμβρίου 1963 προκάλεσε τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐσπευσμένη σύγκληση τῆς Β' Πανορθόδοξου Διασκέψεως— καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ τελικὴ στάση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὶς δογματικὲς καὶ λοιπὲς θεολογικὲς καὶ κανονικὲς διαφορὲς τῆς μὲ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία παρέμενε εἰσέτι ἀδιευκρίνιστη, ὁ ἴδιος καθηγητὴς συνιστοῦσε τὴν υἱοθέτηση ἐκ μέρους τῶν Ὁρθόδοξων μιᾶς στάσεως ἀναμονῆς¹¹³. Οἱ κατὰ πάντα ὀρθὲς καὶ ρεαλιστικὲς αὐτὲς ἐκτιμήσεις υἱοθετήθηκαν

δοξος Παρουσία, 1 (1964), σ. 191, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του αὐτὴ τὴν προβληματικὴ ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, παρετήρησε, ὅτι «οἱ Ὁρθόδοξοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐξετάσουν μετὰ προσοχῆς τὰς προϋποθέσεις ἑνὸς πραγματικοῦ Διαλόγου πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος μὲ τὴν Ρώμην... Ὁ παγκόσμιος Τύπος... δὲν ἐτόνισεν ὅσον ἔπρεπε τὴν ἀρχὴν τῶν «ἴσων ὄρων». Ἡ σημασία τῆς ἀρχῆς ταύτης φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία δὲν ἀντεπροσωπεύετο εἰς τὴν Β' Πανορθόδοξον Διάσκεψιν, διότι τινὲς ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς ἐφοβοῦντο ὅτι Διάλογος ἄνευ ὄρων εἶναι ἀδύνατος».

112. 'Ι. Καρμίρης, μνημ. ἔργ., σ. 62. Πρβλ. καὶ Β. Ἰωαννίδου, 'Η Β' Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ, ἐν Ἀθήναις 1963, σ. 36-46, ὅπου καὶ ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὶς συγκρούσεις μεταξὺ προοδευτικῶν καὶ συντηρητικῶν τάσεων, ἀλλὰ καὶ εὐνοϊκὲς κρίσεις γιὰ τὸ ἐπιτευχθὲν ἔργο τῆς πρώτης περιόδου τῆς συνόδου.

113. «...μέχρι τοῦ τερματισμοῦ αὐτῆς καὶ τῆς δημοσιεύσεως τῶν τελικῶν ἀποφάσεών της, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καὶ μετὰ βαθεῖαν σπουδὴν αὐτῶν καὶ περισκεψιν θὰ

ἀνεπιφύλακτα ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀποτέλεσαν τὴν αἰτιολογικὴν βάση πάνω στὴν ὁποία θεμελιώθηκαν οἱ ἐξ ἐπόψεως θεολογικῶν ἀρχῶν ἀντιρρήσεις τῆς ὡς πρὸς τὴ σκοπιμότητα, γιὰ τὶς κρατούσες ἐκείνη τὴν ἐποχὴ συνθήκες, τοῦ προτεινόμενου ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην διαλόγου μὲ τὴ Ρώμην.

Ἐπιπλέον, ἡ τέλεια ἀπουσία προετοιμασίας καὶ ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων, μέσω ἐνὸς διορθόδοξου διαλόγου, πάνω σ' ἓνα τόσο σοβαρὸ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία θέμα, ἐξηγεῖ ἀπόλυτα καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς ἐλληνικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληρώματος τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, νὰ κατανοήσουν τὴν πιθανὴ ὑπαρξὴ —ἀν ὑπῆρχαν— ἀντιθέτων ἐκτιμήσεων, οἱ ὁποῖες ἐνδεχομένως νὰ ὑπαγόρευαν τὴν πατριαρχικὴ πρωτοβουλία. Καὶ τοῦτο γιὰτί, ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, ἡ ἐπικοινωνία πού εἶχε ἐγκαινιασθῆ ἤδη μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὸ πλήρωμα ἐξακολουθοῦσε ν' ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῆς συναισθηματικῆς φορτίσεώς του ἀπὸ τὰ δυσάρεστα ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ ἀπώτερου καὶ τοῦ πρόσφατου παρελθόντος. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε ἀπόφαση ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἱεραρχία δὲν μπορούσε παρὰ νὰ λαμβάνει σοβαρὰ ὑπ' ὄψην τὴν αὐξημένη αὐτῆ εὐαισθησία τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, γιὰτί μόνον ἔτσι θὰ ἐξασφαλιζόταν ἡ γνήσια ἔκφραση καὶ κατοχύρωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως. Καὶ πράγματι, ἡ ἐφαρμοσθεῖσα ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα διαδικασία, ἔδειχνε νὰ παραγνῶριζει τὴν οὐσιώδη αὐτῆ διάσταση τῆς προβληματικῆς πού ἐνίσχυε τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος στὴν ἀρνητικὴ στάση τῆς ἔναντι τῆς ἐκδηλωθείσας πρωτοβουλίας του, καὶ ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τὴ δευτέρη ἀπαραίτητη προϋπόθεση συζήτησεως τῆς προτάσεως γιὰ ἑναρξὴ διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία.

Τὸ περιεχόμενο τῆς προβληματικῆς αὐτῆς ἀναφερόταν στὴ δράση τῆς Οὐνίας στὸν ὀρθόδοξο χῶρο, καὶ εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία «ἔθιγε τὴν φιλοτιμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπέδρα ψυχολογικῶς ἐπ' αὐτῶν», θεωρούμενη «ὡς ὁ δολιότερος τρόπος, τὸν ὁποῖον ἀνεῦρεν ἡ Ἰησοῦτικὴ ἐπινοήσις πρὸς διεΐσδυσιν εἰς τὸν ὀρθόδοξον λαόν»¹¹⁴. Ἡ μόλις τὸ 1923 ἐγκατάσταση τῆς οὐνιτικῆς κοινότητος στὴν Ἑλλάδα εἶχε δημιουργήσει σοβαρότατες ἀνταραχὰς στὸν ὀρθόδοξο ἐλληνικὸ λαό. Ἀλλὰ καὶ πιὸ πρόσφατα ἀκόμη, ὅταν τὸ 1957 οἱ Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχὲς καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου

πρέπει νὰ καθορισθῆ καὶ ἡ περαιτέρω ἔναντι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ ἐνωτικὸν θέμα στάσις τῆς κατ' ἀνατολὰς μῖας, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας» (Ἰ. Κ α ρ μ ἱ ρ η, ὅπ. π., σ. 64).

114. Ἄ. Π α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ, μνημ. ἔργ., σ. 75-76.

'Αθηνῶν ζήτησαν ἐγγράφως ἀπὸ τὸν πάπα τὸν μὴ διορισμὸ οὐνίτου ἐπισκόπου στὴν 'Αθήνα, ὡς ἔνδειξε καλῆς θελήσεως καὶ πνεύματος σεβασμοῦ πρὸς τὴν 'Ορθόδοξο αὐτὴ 'Εκκλησία, ὅχι μόνον δὲν εἰσακουστήκαν, ἀλλὰ καὶ ἀγνοήθηκαν παντελῶς¹¹⁵. Οἱ κακὲς αὐτὲς ἐντυπώσεις ἦσαν, κατὰ τὸ 1963, ἀκόμη πολὺ νωπὲς στὴ μνήμη τῆς ἐλληνικῆς ἱεραρχίας, τῶν θεολογικῶν κύκλων καὶ τοῦ ὀρθοδόξου ἐλληνικοῦ πληρώματος καί, ὅπωςδήποτε, δὲν ἦταν εὐκολο νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ μιὰ πρόταση ἀπροϋπόθετου διαλόγου μὲ τὴν ἑτερόδοξη αὐτὴ 'Εκκλησία, ἡ ὁποία κάθε ἄλλο παρὰ εἰλικρινῆ διάθεση εἶχε δεῖξει. Πέρα δὲ τῆς Οὐνίας, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἀντικαθολικὰ αἰσθήματα στὴν 'Ελλάδα ἔτρεφε καὶ ἐνδυνάμωνε καὶ μιὰ σειρά ἄλλων ἐνεργειῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας, ὅπως ὁ κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος τῆς συγκλήσεως τῆς Β' Πανορθόδοξου Διασκέψεως διορισμὸς ρωμαιοκαθολικοῦ ἀρχιεπισκόπου στὴν Κέρκυρα¹¹⁶, ἡ γενικότερη προπαγανδιστικὴ δράση τῶν ρωμαιοκαθολικῶν στὴν 'Ελλάδα ποὺ ἀσκοῦνταν μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ τὰ ἄλλα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματά τους¹¹⁷, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα ἐπαναλαμβανόμενες ἀποπειρὲς τῆς 'Αγίας 'Εδρας νὰ συνάψῃ ἄλλοτε κογκορδάτο καὶ ἄλλοτε διπλωματικὲς σχέσεις μὲ τὴν 'Ελληνικὴ Πολιτεία¹¹⁸.

Δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν εὐκολο νὰ αἰτιολογηθῇ καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἀντικειμενικὰ ἡ μέχρι ἀρνήσεως συμμετοχῆς της στὴ Β' Πανορθόδοξο Διάσκεψη τῆς Ρόδου

115. Βλ. τὸ ἔγγραφο στὸν 'Ι. Κ α ρ μ ῖ ρ η, ὅπ. π., σ. 44-46, σημ. 1. καὶ στὸ περ. 'Ορθόδοξος Σκέψις, 1 (1958), σ. 18-19. Τὴν παπικὴ ἀπάντηση βλ. στὸν Γ. 'Ι. Κ (ο ν ἰ δ ἄ ρ η), 'Ἡ ἀπάντησις τοῦ Βατικανοῦ, 'Ορθόδοξος Σκέψις, 1 (1958), σ. 131-132. 'Αλλὰ καὶ ἡ 'Ιερά Σύνοδος τῆς 'Ιεραρχίας ἀσχολήθηκε κατὰ τὸ 1958 ἐκτενέστατα μὲ τὰ θέματα τῶν θρησκευτικῶν προπαγανδῶν στὴν 'Ελλάδα καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὴν δράση τῆς Οὐνίας. Βλ. Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, 'Εκκλησίας 'Ελλάδος 'Ιστορία..., τ. Ε', 'Αθήναι 1974, σ. 3089-3135.

116. «...πρὸς διαπολιμασιν... 1308 κατοίκων, δηλαδὴ ἀσημάντου μειονόητος». 'Ο ἀρχιεπίσκοπος αὐτὸς ἀνέλαβε τὴν ἴδρυσιν παιδαγωγικοῦ ἔργου διὰ καθολικὰ, ἀλλὰ καὶ ὀρθόδοξα παιδιὰ 3-5 ἐτῶν», σὲ «παιδικὴ χαρὰ», στεγαζόμενη στὴν καθολικὴ ἐκκλησία 'Αγ. Φραγκίσκου. Βλ. 'Εκκλησία, 40 (1963), σ. 329.

117. 'Ἡ μὲσω τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων προπαγανδιστικὴ δράση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησίας στὴν 'Ελλάδα, κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της καὶ ἔπειτα, εἶναι ἓνα κεφάλαιο μὲ σημαντικότερες προεκτάσεις καὶ ἐπιπτώσεις στὴ γενικότερη 'Εκκλησιαστικὴ 'Ιστορία τῆς Νεωτέρας 'Ελλάδος, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενον μελλοντικῆς μελέτης τοῦ γράφοντος.

118. Μὲ τὸ θέμα τῶν διπλωματικῶν σχέσεων 'Ελλάδος - Βατικανοῦ ἀσχολήθηκε κατὰ τὸ 1956 ἡ Η' 'Ενδημοῦσα Σύνοδος τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος, ἡ ὁποία καὶ ἐξέφρασε πρὸς τὴν ἐλληνικὴν πολιτεία τὴν γιὰ αὐστηρῶς ἐκκλησιολογικούς, θεολογικούς, ἀλλὰ καὶ γενικότερους ἐθνικούς λόγους, κατηγορηματικὴ ἀντίθεσή της. Βλ. Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος 'Ιστορία..., τ. Δ', 'Αθήναι 1972, σ. 2751-2769. 'Εκκλησία, 33 (1956), σ. 273-274, 277-278, 375-377. Γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τῶν προσπαθειῶν συνάψεως διπλωματικῶν σχέσεων 'Ελλάδος - Βατικανοῦ, βλ. Γ. Κ ο ν ἰ δ ἄ ρ η, 'Ελλάς, Παπικὸν κράτος καὶ Κογκορδάτα, 'Εκκλησία, 24 (1947), σ. 276-280. Τ ο ὕ 'Ι δ ἰ ο υ, Κογκορδάτα καὶ παπικὸν κράτος ἐξ ἐπόψεως ἐλληνικῆς καὶ δὴ κρατικῆς καὶ «καθολικῆς»

ἐντονότατη ἀντίδραση τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἐκδηλωθεῖσα πατριαρχικὴ πρωτοβουλία γιὰ πρόταση διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἂν, ἐπιπλέον τῶν ἀνωτέρω ἀναλυθέντων οὐσιαστικῶν λόγων, δὲν ληφθῆ σοβαρὰ ὑπ' ὄψη καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐχθρικῶν ἐνεργειῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀρνητικὴ φόρτιση τοῦ κοινοῦ ὀρθοδόξου αἰσθήματος στὴν Ἑλλάδα, μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρεῖται ἀδιανόγητη ὁποιαδήποτε ἀπροϋπόθετη φιλενωτικὴ ἐνέργεια, κατ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ἔστω καὶ ἂν προερχόταν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο¹¹⁹. Ἀλλ' ὅσο ὑπερβολικὴ καὶ πρῶτοφανῆς¹²⁰ καὶ ἂν θεωρήθηκε ἡ ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος — ἔχι ὅμως καὶ ἐντελῶς ἀναιτιολόγητη —, ἐντούτοις δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς ἔκφραση ἀντιθέσεως πρὸς κάθε δυνατότητα προσεγγίσεως μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἢ πρὸς αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ θεωρητικὴ ἀρχὴ τοῦ διαλόγου. Ἀπόδειξη αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασί της ἐξεδήλωσε τὴν ριζικὴ ἀντίθεσή της πρὸς τὴν τηρηθεῖσα διαδικασία συγκλήσεως τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ διαλόγου καθ' ἑαυτὸ ἔκρινε ὅτι, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης σοβαρότητάς του, ἔπρεπε ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἰδιαιτέρας καὶ ὑπευθύνου διαπραγματεύσεως καὶ ἐξετάσεως ἀπὸ τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ καὶ πνευματικὸ ὄργανό της, τὸ ὁποῖο ἦταν καὶ τὸ μόνον ἀρμόδιο νὰ ἀποφανθῆ ὑπεύθυνα καὶ νὰ ἐκφράσει ἐπίσημα τὴ θέση της ἐπὶ ἐνὸς τόσο σημαντικοῦ ζητήματος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ τὸ παρέπεμψε πρὸς συζήτηση στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας, πού συνεκλήθη σὲ τακτικὴ συνεδρία τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1963¹²¹.

Ἔτσι, κατὰ τὴ συνεδρία τῆς 15ης Ὀκτωβρίου, τὰ μέλη τῆς Συνόδου, ἔπειτα καὶ ἀπὸ τὴ γνωστοποίησι τῆς ἀποφάσεως τῆς Διασκέψεως, προέβησαν σὲ διεξοδικὴ μελέτη τοῦ ὅλου θέματος, στὴν ἐκτίμησιν τῶν δυσαρέστων συνεπειῶν τῆς ἐξαιτίας τῶν γεγονότων πού προηγήθησαν ληφθείσης ἀποφάσεως ὡς πρὸς τὴ Διάσκεψιν τῆς Ρόδου¹²², καὶ ἀπεφάσισαν ὁμόφωνα νὰ γίνῃ κατ'

ὀρθοδόξου, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 47 (1948), σ. 50-66. Ἰ. Κ α ρ μ ἴ ρ η, Βατικανὸν καὶ Ἑλλάς, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 57 (1975), σ. 30-51. Κ. Δ. Μ ο υ ρ α τ ἴ δ ο υ, Αἰ σ χ έ σ ε ι ς μ ε τ ὸ Β α τ ι κ α ν ὸ ν, Ἀθῆναι 1979.

119. Τὴν ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν αὐξημένη εὐαισθησία τοῦ ὀρθοδόξου ἐλληνικοῦ πληρώματος ἀπέδωσαν παραστατικὰ, τόσο τὸ ἔγγραφο τῆς Διαρκιοῦς Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη τῆς 17ης Σεπτεμβρίου, ὅσο καὶ ἡ προσφώνησι τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν πρὸς τὰ μέλη τῶν ὀρθοδόξων ἀντιπροσωπιῶν κατὰ τὴν ἐπίσημην ὑποδοχὴ τους στὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς τους γιὰ τὴ Ρόδο. Βλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ὸ μ ο υ Β'... μ ν η μ. ἔ ρ γ., σ. 18-20, 26-29.

120. Βλ. ἀνάλογα σχόλια στὸν ἡμερήσιο τύπο, Τὸ Βῆμα, 20.9.1963, Καθημερινή, 14-19.9.1963. Ἀ. Ἰ. Κ ε ρ α μ ἴ δ α, ὄ π. π., κ. ἄ.

121. Βλ. Τὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων τῆς συνεδρίας, στὸν Θ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία..., τ. ΣΤ', σ. 4237-4242 καὶ 4251-4298.

122. Ἰδιαιτέρα ὀξεῖα κριτικὴ κατὰ τῆς μὴ συμμετοχῆς στὴ Διάσκεψιν τῆς Ρόδου τῆς

ἀρχὴν δεκτὴ ἢ πρότασις τοῦ διαλόγου πρὸς τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἀλλ' ὑπὸ τὶς ἐξῆς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις:

- «1. Ὅπως ἄρξηται ὁ διάλογος μετὰ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐν Ρώμῃ συνελεύσεως τῶν Ἐπισκόπων.
2. Τὴν διασάφησιν τῆς φράσεως «ἐπὶ ἴσοις ὄροις» καὶ
3. Τὸν καθορισμὸν τῆς ὑφῆς, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν θεμάτων τοῦ διαλόγου.
4. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀποστολὴν ἢ μὴ παρατηρητῶν εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σύνοδον, τάσσεται κατὰ τῆς ἀποστολῆς»¹²³.

Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων υἰοθέτησις τῆς ἀρχῆς τοῦ διαλόγου μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα εὐθυγράμμιση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως καὶ, ὅπως δὴ ποτε, εὐτυχῆ κατάληξιν τῆς «διαφωνίας»¹²⁴ ποῦ εἶχε ἀρχικὰ ἐκδηλωθῆ μετὰ τὴν αὐτῆς καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἀλλ' ἡ προβολὴ τῶν ἀνωτέρω θεμελιωδῶν προϋποθέσεων κατέδειξε τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ἔργου τῆς Διασκέψεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀπόφασιν, ὅσο ἐντυπωσιακὴ καὶ ἂν ὑπῆρξε καὶ χαιρετίσθηκε ὡς ἱστορικῆς σημασίας πρωτοβουλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας¹²⁵, δὲν ἔπαυε ἐντούτοις νὰ παραμένει μέσα στὰ στενὰ θεωρητικὰ πλαίσια μιᾶς ἄνευ ἀμέσου πρακτικῆς σημασίας χειρονομίας καλῆς θελήσεως πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Καὶ τοῦτο, γιὰ τὴν ἡ βραχύτητα τοῦ χρόνου διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως (μόλις δύο ἡμέρες), καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ μὴ κανονικὴ

¹²³ Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἄσκησε κατὰ τὴ συνεδρία αὐτὴ ὁ Βασιλικὸς Ἐπίτροπος, καθηγητῆς Ἀ. Ἀλιβιζάτος, ὁ ὁποῖος ἕμως ἀνεγνώρισε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι «τὸ ὄλον ζήτημα δεικνύει ὅτι ἡ διαχείρισίς του ὑπῆρξεν οἰκτρά, ἀναμιχθέντων παραγόντων ἀκόμη καὶ τῶν μὴ ἐκκλησιαστικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνοικεῖως, καὶ θὰ ἔλεγον ἀμαθῶς, ἀνέλαβον νὰ δώσουν ἀκόμη καὶ κατευθύνσεις ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ ἕνεκα τούτου ἔλαβε τὸ ζήτημα τὴν ἣν ἔλαβε κατεύθυνσιν καὶ λύσιν...». Αὐτόθι, σ. 4281.

123. Αὐτόθι, σ. 4282.

124. Ἐπιβάλλεται νὰ διευκρινισθῆ στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ἡ «διαφωνία» αὐτὴ δὲν συνίστατο στὴν ἄρνησιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀναγνωρίσει τὸ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς παραδόσεως ἀναγνωρισμένο κανονικὸ δικαίωμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ νὰ συγκαλεῖ μιὰ σύνοδο, καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ μιὰ Πανορθόδοξο Διάσκεψιν πρὸς συζήτησιν καὶ ρύθμισιν θεμάτων πανορθοδόξου ἐνδιαφέροντος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἄλλωστε, δὲν κατέληξε καὶ σὲ ρῆξιν μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, οὔτε καὶ θεωρήθηκε ὡς πλήγμα στὴν ὑπὸ τῆς Α' Πανορθοδόξου Διασκέψεως ἀναγνωρισθεῖσα καὶ ἀποδεχθεῖσα πανορθόδοξο ἐνότητα.

125. Ὁ καθ. Ἰ. Καρμίρης παρετήρησε ὅτι «δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀπόφασιν αὐτῆς τῆς Β' Πανορθοδόξου Διασκέψεως εἶναι βαρυσήμαντος, ἀποτελεῖ δὲ συνέχειαν τῆς σχετικῆς ἀποφάσεως τῆς Α' ἐν Ρόδῳ Πανορθοδόξου Διασκέψεως» (Ὁρθοδοξία καὶ Ρωμαιοκαθολικισμὸς, τ. 1, σ. 41-42). Πρβλ. καὶ Ε. Υ., La Conférence..., ὅπ. π., σ. 272-277, ὅπου παρατίθενται σχόλια ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων.

διαδικασία πού τηρήθηκε κατὰ τὴ σύγκλησὴ τῆς καὶ ἡ παντελὴς ἀνυπαρξία προετοιμασίας, δὲν τῆς ἐπέτρεψαν νὰ ἀσχοληθῇ μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ καίρια ζητήματα πού ἀφοροῦσαν τὶς προϋποθέσεις, τὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ καὶ τὰ πολλὰ προβλήματα ἐνὸς διαλόγου οὐσιαστικοῦ μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία¹²⁶.

Τὸ οὐσιαστικὸ αὐτὸ ἔργο ἤλθε νὰ ἐκπληρώσει, κατὰ ἓνα μεγάλο ποσοστό, ἡ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος (1964) συγκληθεῖσα Γ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ρόδου, ἡ ὁποία καὶ ἀνεγνώρισε στὴν πράξει τὶς ἀνωτέρω θέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν πλήρη υἰοθέτησίν τους. Τὸ ἔργο τῆς Διασκέψεως αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ συμβολὴ σ' αὐτὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο μεταγενέστερης μελέτης.

---

126. Βλ. τὴν προβληματολογία αὐτῆ, ἀναπτυχθεῖσα ἐν ἐκτάσει, στούς: Ἰ. Κ α ρ μ ῖ ρ η, ὄπ. π., σ. 43-45, *Archevêque Basile (Krivochéine)*, μνημ. ἔργ., σ. 25, κ. ἕ.